

เปิดบ้านศิลปินแห่งชาติ

นายบุญเลิศ นายพินิจ

ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ลิเก)

“.....จะรับใช้ประเทศชาติด้านศิลปะการแสดง
เพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ของครูอาจารย์ที่ได้สั่งสอนมา
ไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่.....”

บ้านศิลปินแห่งชาติ

ครูบุญเลิศ นางพินิจ

ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ลิเก)

แหล่งเรียนรู้ศิลปะการแสดงลิเก

คำนำ

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม ในฐานะหน่วยงานที่มีภารกิจเกี่ยวกับการส่งเสริมและขับเคลื่อนการดำเนินงานวัฒนธรรม ได้เล็งเห็นคุณค่าของศิลปินแห่งชาติ ผู้สร้างสรรค์ผลงานอันเป็นภูมิปัญญาฝากไว้ในแผ่นดิน โดยเฉพาะบ้านศิลปินแห่งชาติถือเป็นแหล่งสั่งสมองค์ความรู้ ภูมิปัญญาและสถานที่สร้างผลงานอันล้ำค่า ซึ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าในเชิงสร้างสรรค์ต่อสังคม สมควรที่จะเผยแพร่ให้เป็นแหล่งศึกษา สร้างเสริมทักษะและถ่ายทอดประสบการณ์จากศิลปินแห่งชาติ รวมทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ชาวไทยและชาวต่างประเทศได้รู้จักอย่างกว้างขวาง ดังนั้น นับจากปี พ.ศ. ๒๕๔๘ เป็นต้นมา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม จึงได้ดำเนินโครงการเปิดบ้านศิลปินแห่งชาติไปแล้ว จำนวน ๑๒ แห่ง ซึ่งพบว่า บ้านศิลปินแห่งชาติ แต่ละแห่งล้วนเป็นแหล่งสั่งสมองค์ความรู้มีกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และพัฒนา สืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง

และในปี พ.ศ. ๒๕๕๕ นี้ กรมส่งเสริมวัฒนธรรมได้กำหนดเปิดบ้าน นายบุญเลิศ นางพินิจ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ลิเก) พุทธศักราช ๒๕๓๙ ขึ้นอีกแห่งหนึ่ง นับเป็นบ้านหลังที่ ๑๓ ในโครงการเปิดบ้านศิลปินแห่งชาติดังกล่าว ทั้งนี้ด้วยเล็งเห็นว่า บ้านศิลปินแห่งชาติแห่งนี้ นายบุญเลิศ นางพินิจ ได้ใช้เป็นสถานที่สอนและฝึกซ้อมการแสดงลิเก จนกระทั่งศิษย์สามารถประกอบอาชีพด้านการแสดงลิเกได้ ดังปณิธานที่ตั้งไว้ว่า **“จะรับใช้ประเทศชาติด้านศิลปะการแสดง เพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ของครูอาจารย์ที่ได้สั่งสอนมาไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่”** จึงนับเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อเยาวชนและผู้สนใจ ศึกษาศิลปะการแสดงลิเก และเชื่อว่าบ้านศิลปินแห่งชาติหลังนี้ จะเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ยังคงสร้างสรรค์และสืบสาน งานด้านศิลปะการแสดงลิเกให้ยั่งยืนต่อไป

ในโอกาสนี้ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม ขอขอบพระคุณ นายบุญเลิศ นางพินิจ เป็นอย่างสูง ที่ได้ถ่ายทอดและสร้างสรรค์ผลงานอันมีคุณค่ายิ่งต่อสังคมอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังเปิดบ้านให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม เพื่อสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่เป็นสมบัติของชาติสืบไป

(นางปริศนา พงษ์ทัดศิริกุล)

อธิบดีกรมส่งเสริมวัฒนธรรม

กระทรวงวัฒนธรรม

สารบัญ

หน้า

คำนำ

ประวัติชีวิต

๖

การถ่ายทอดความรู้

๑๓

ผลงานด้านการแสดง

๑๕

เกียรติคุณที่ได้รับ

๑๖

ความประพฤติกุณธรรมและศีลธรรม

๑๗

คำประกาศเกียรติคุณ

๑๘

ความเป็นมาของลิเกไทย

๑๙

จากอดีตถึงปัจจุบัน สาระพรรณเรื่องลิเก

๒๑

วัฒนธรรมและธรรมเนียมปฏิบัติของศิลปินนักแสดงลิเก

๒๘

ขั้นตอนการแสดง

๓๗

ประวัติชีวิต

นายบุญเลิศ นางพินิจ เกิดเมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๒๔๘๕ ตำบลบางจักร อำเภวิเศษไชยชาญ จังหวัดอ่างทอง เป็นบุตร นายเจือ นางสมบุญ นางพินิจ เรียนจบระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ จาก โรงเรียนวัดนางขำ ตำบลคลองขนาก อำเภวิเศษไชยชาญ จังหวัดอ่างทอง

การเข้าสู่การแสดงมหรสพพื้นบ้าน (ลิเก)

พ.ศ. ๒๕๐๐ ครูหอมหวล นาคศิริ หัวหน้าคณะลิเกที่มีชื่อเสียงโด่งดังเป็นที่รู้จักของชาวจังหวัดอ่างทอง ในสมัยนั้นครูหอมหวลไปสมัครเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดอ่างทอง ท่านรู้จักคุ้นเคยกับนายเจือ บิดานายบุญเลิศ ซึ่งเป็นที่เคารพรักเปรียบเสมือนญาติพี่น้อง นายเจือเห็นบุตรมีหน้าตางดงาม กิริยามารยาทเรียบร้อยเหมาะสมที่จะเป็นนักแสดง จึงฝากบุตรให้เป็นศิษย์ครูหอมหวล ฝึกวิชาซีฟการแสดงลิเก

นายบุญเลิศได้เข้ามาศึกษาวิชาซีฟลิเกได้ประมาณ ๑ ปี ครูให้ออกแสดงครั้งแรกที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แสดงเป็นตัวพระเอกวัยเด็ก (ตัวกุมาร) แสดงเรื่อง โอรสใจสิงห์ นายบุญเลิศ มีความจำดี เสียงดี ปฏิภาณดี ใจรักและขยันหมั่นเพียร สามารถท่องจำบทกลอน ร้องเข้ากับทำนองดนตรีได้แม่นยำ สามารถจดจำทำรำได้อย่างรวดเร็ว คล่องแคล่วว่องไว เป็นที่รักของครูอาจารย์ทั้งหลาย และไม่เคยถูกครูดุว่าเชยเชย ได้รับแต่คำชมเชยเสมอว่ามีความสามารถทางด้านการรำและการร้อง ทั้งยังมีความประพฤติดีมีสัมมาคารวะต่อครูอาจารย์อย่างสม่ำเสมอ

ในระยะแรก ๆ ครูหอมหวลพาศิษย์ออกตระเวนเล่นลิเกเร่ไปตามจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ โดยใช้ชื่อคณะว่า คณะหอมหวล ต่อมาเข้ามาปักหลักเช่าวิกบางลำพู ตลาดทุเรียน

ตรงข้ามห้างสรรพสินค้า นิวเวิลด์กรุงเทพมหานคร และมีที่พักให้ศิษย์ทุกคนกินอยู่หลับนอน ครูหอมหวล มีลูกศิษย์มาก สามารถแบ่งสาขา คณะหอมหวลได้ถึง ๙ สาขา

นอกจากคณะหอมหวล ๙ สาขา แล้วยังมีหอมหวล
รุ่นพิเศษ ผู้แสดงมีชื่อเสียงโด่งดัง เป็นที่นิยมชมชอบและ
ยอมรับกันในยุคนั้น พนาฏดนตรี อาทิ บุญส่ง จารุวิจิตร
เสน่ห์ โกมารชุน ถนอม นวลอนันต์ ชุนแผน ภูมิรักษ์ ทองใบ
เรืองนนท์ บุญเลิศ นางพินิจ วิโรจน์ วีระพัฒนานนท์ พิสมัย
วีระพัฒนานนท์ ฯลฯ ศิษย์รุ่นพิเศษนี้ ไม่ประจำคณะหนึ่ง
คณะใด จะต้องสลับผลัดเปลี่ยนกันไปปรากฏตัวบนเวทีเกือบ

ซึ่งมีรูปร่าง ร่าสวย
ร้องเพราะ เสียงดี

เจรจาอ่อนหวาน น่ารัก นายบุญเลิศ ไปแสดงที่วิก
ไหนด ประชาชนจะรุมล้อมไปชมการแสดงกันอย่าง
แน่นขนัด ชื่อเสียงของพระเอกบุญเลิศ เลื่องลือไกล
ทั่วทุกภาคทุกจังหวัดในประเทศไทย และต่าง
ประเทศ เช่น พม่า ลาว มาเลเซีย และสหรัฐอเมริกา

ครูหอมหวล เป็นผู้อำนวยความสะดวกที่เก่งและยอดเยี่ยม สามารถฝึกนายบุญเลิศ
ให้มีความรู้ ความสามารถด้านการร้องราชนิเกลิง เพลงสองชั้น ฝึกทำรำตามแบบลิเก
รำอาวุธประเภทต่าง ๆ ซึ่งเป็นรูปแบบที่ดี นายบุญเลิศได้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดมาจนถึง
ปัจจุบัน

การศึกษาทางด้านภาษาและวรรณกรรมไทย

ครูหอมหวล สามารถฝึกนายบุญเลิศ
ให้มีความสามารถทางด้านการเขียน การอ่าน
หนังสือวรรณคดี นิยาย นิทาน ตำนาน บทละคร
จักร ๆ วงศ์ ๆ อาทิ อิเหนา ชุนช้าง-ชุนแผน
พระอภัยมณี ราชาริราช ลักษณะวงศ์ โกมินทร์
จันทโครพ เป็นต้น หนังสือดังกล่าวเป็นหลักและ
เป็นแม่บท ในการประพันธ์บทลิเกทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ผู้เขียนบทลิเกได้นั้นจะต้อง
มีความรอบรู้หลายด้าน อาทิ

๑. รู้จักการใช้สำนวนในการเขียนร้อยแก้ว เพื่อเขียนเป็นเรื่องย่อ และขยายเป็น
บทพูด เสร็จแล้ว หรือใช้ฝึกปฏิภาณไหวพริบในการพูดเสริมแต่งให้สนทนาสนมกลมกลื่นไปตาม
เรื่องที่เขียนนั้น

๒. รู้จักสำนวนในการเขียนร้อยกรองประเภทต่าง ๆ เพื่อนำมาเขียนเป็นกลอนลิเก เป็นบทร้องและดำเนินเรื่องให้เหมาะสม

๓. รู้จักอารมณ์ตัวละครในเรื่องทุกตัว และทุกตอนตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง

๔. รู้จักชื่อเพลง ทำนองเพลงทุกเพลงเพื่อนำบทลิเกมาบรรจุเพลง เพื่อใช้ในการ ร้องและรำ

เมื่อนายบุญเลิศแต่งบทร้อยแก้วและร้อยกรองเป็นสำนวนของการแสดงลิเก เรียบร้อยแล้วก็จะนำมาร้องและรำดูก่อนว่าสอดคล้องเข้ากันได้ดีหรือไม่ แล้วจึงนำไปซ้อมให้ครู ทั้งหลายตรวจสอบ ครูหอมหวลเป็นคนละเอียดถี่ถ้วนจะต้องมีการซ้อมการแสดงก่อนที่จะนำมา แสดงให้ประชาชนได้ชมทุกครั้งไป เพื่อความเรียบร้อยพร้อมเพรียงและถูกต้อง

นายบุญเลิศได้จดจำรูปแบบวิธีการประพันธ์บทลิเกจากครูอาจารย์ทั้งหลายไว้เป็น อย่างดี สามารถประพันธ์บทลิเกและนำไปแสดงเนื่องในโอกาสต่าง ๆ มากมายหลายเรื่อง อาทิ สองขุนพล ธงสามชาย เมียทาส เสน่ห์นางโจร ดอกฟ้ารามัญ บัวขาว ฯลฯ เรื่องต่าง ๆ นี้ ได้นำออกแสดงให้ประชาชนได้ชมและได้ฟังหลายครั้ง ทางสถานีวิทย์ โทรทัศน์ โรงละคร แห่งชาติ สังกัดศาลา ศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพฯ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย และจัดแสดงลิเกตามงานพิธีมงคลและอวมงคลต่าง ๆ ทั่วไป

งานประพันธ์บทลิเกของนายบุญเลิศนั้น มีความยากต้องใช้ความเพียรพยายามใน การเขียน ซึ่งมีขั้นตอนที่ยุ่งยากสลับซับซ้อน ในแต่ละเรื่องนั้น ต้องสร้างภาพและจินตนาการ ออกมาเป็นลำดับ ดังนี้

๑. แต่งเป็นร้อยแก้ว เขียนเรื่องย่อ แล้วจึงนำมาแต่งขยายเป็นนิยายเล่าเรื่อง กำหนดชื่อตัวละคร กำหนดสถานที่ให้ตัวละคร กำหนดฉากให้ตัวละคร กำหนดระยะเวลาให้ ตัวละครในแต่ละฉาก ใช้สำนวนถ้อยคำที่ถูกต้องในการพูดหรือเจรจาให้สอดคล้องสัมพันธ์กัน โดยตลอดตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง

๒. แต่งเป็นร้อยกรอง บรรจุคำกลอนให้ตัวละครแต่ละตัวในเรื่อง สลับกับการพูด หรือเจรจาให้มีความหมายสัมพันธ์ราบรื่นตลอดเรื่อง เลือกเฟ้นถ้อยคำให้มีความไพเราะ เพราะพริ้ง แต่งได้ ๒ แบบ คือ

๒.๑ กลอนสด ผู้แสดงต้องมีความสามารถหยิบยกเรื่องราวต่าง ๆ ขึ้นมา บรรยายได้ทันที ไม่ต้องเตรียมล่วงหน้า ผู้ที่จะดันกลอนสดได้นั้นต้องรอบรู้การเขียน การอ่าน กลอน ๖ กลอน ๘ มาเป็นอย่างดี มีปฏิภาณไหวพริบตอบโต้ได้อย่างรวดเร็วและชำนาญการ ดันกลอนสด

๒.๒ กลอนแท้ ผู้ประพันธ์แต่งและเรียบเรียงไว้เป็นบทละครเพราะผู้แสดงบางคนยังไม่สามารถคิดกลอนเองได้ หรือบางกรณีนำไปเล่นในสถานที่สำคัญ ต้องมีการตรวจสอบพิจารณาความเหมาะสมจึงจะแสดงได้ เช่น สถานีวิทยุ สถานีโทรทัศน์ โรงละครแห่งชาติ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย สังคีตศาลา

๓. การบรรจเพลง ได้กำหนดให้ใช้เพลงไทยในอัตรา ๒ ชั้น และชั้นเดียว แบบอย่างละครนอกเพลงหน้าพาทย์ และเพลงเฉพาะใช้ในการแสดงลิเก เช่น เพลงราชินิกุล เพลงหงส์ทอง เพลงออกแขก เพลงเสมอ เพลงเชิด ผู้ที่จะนำเพลงไปบรรจไว้ในบทกลอนได้นั้นจะต้องรู้จักชื่อเพลงและทำนองเพลงเป็นอย่างดี

นายบุญเลิศ เป็นศิลปินอาวุโสที่มีความรอบรู้ในเรื่องการประพันธ์บทลิเกอย่างแท้จริง ปัจจุบันยังคงประพันธ์บทลิเกเรื่องต่าง ๆ ใช้ในการแสดงลิเกโทรทัศน์ ลิเกวิทยุ และประพันธ์บทลิเกให้กับกองการสังคีต กรมศิลปากรใช้แสดงในรายการศรีสุขนาฏกรรม แสดงรายการของสังคีตศาลา วิทยาลัยนาฏศิลป์ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย ฯลฯ

ศึกษานาฏดนตรี (ลิเกลูกบทและลิเกทรงเครื่อง)

ลิเกลูกบท เริ่มแสดงมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงปัจจุบัน ได้วิวัฒนาการสืบเนื่องมาจากบรรเลงปี่พาทย์ เพลงสามชั้น สองชั้น ชั้นเดียว เพลงออกภาษา เพลงสั้น ๆ เพื่อออกลูกหมัดซึ่งมีความกระฉับกระเฉงว่องไว ต่อมาผู้คิดให้มีตัวแสดงเข้าผสมในการบรรเลง เพลงสองชั้นและเพลงชั้นเดียว ร้องรำไปตามเนื้อเพลงที่บรรเลงนั้น ผู้แสดงต้องแต่งกายสีฉูดฉาดบาดตา ผู้ชายมีผ้าโพกศีรษะ สวมเสื้อคอกลม นุ่งโจงกระเบนทับสนับเพลา สวมเสื้อกั๊ก คาดเข็มขัดเพชร รัตตะโพกเพชร ห้อยสังวาลเพชรยาว สังเวียนเพชร ห้อยจี้เพชร สวมถุงเท้ายาวสีขาว ตัวนางสวมชุดไทย เกล้ามวยสูง หรือใส่ช่องผมปลอม (แต่เดิมใช้ผู้ชาย

แสดงล้วน) ปัจจุบันได้วิวัฒนาการให้ผู้แสดงเป็นชายจริงหญิงแท้ รูปแบบการแต่งกายจึงเปลี่ยนไปให้เข้ากับยุคสมัย สวมชุดราตรีตามแฟชั่นปักเลื่อมหรือเพชร สวมมงกุฎต่างหู สายสร้อยเพชร และมีการสร้างฉากให้เข้ากับเรื่องที่แสดง

ลิเกทรงเครื่อง เป็นการแสดงลิเกแบบโบราณที่สำคัญแบบหนึ่ง สืบเนื่องมาจากพระยาเพชรปราณี (ตรี) ได้คิดปรับปรุงดัดแปลงเครื่องแต่งกายเลียนแบบชุดข้าราชการสมัยรัชกาลที่ ๕ ผู้ชายสวมเสื้อเยียรบับ ใส่สังวาลแพรสาย สะพายโบว์แพรที่บ่า สวมสนับเพลา นุ่งผ้ายก ประดับด้วยนพรัตน์ราชวราภรณ์ กำมะลอ ศรีษะสวมขญาหรือปิ่นจุเหรีดยอด สวมถุงเท้ายาวสีขาว ส่วนผู้หญิงใส่เสื้อเยียรบับแขนระบายหรือแขนหมูแฮม ติดอินทรีนุ สวมมงกุฎสตรี เพลงที่ใช้ร้องและรำส่วนใหญ่เป็นเพลงหน้าพาทย์ เพลงสองชั้นอย่างระคนอก เพลงหงส์ทอง เพลงราชินีเกลิง เรื่องที่ใช้แสดงและจำเป็นที่ต้องแต่งกายทรงเครื่อง คือ เรื่องอิเหนา นอกนั้น จะแต่งกายแบบผสมมีทั้ง

แบบทรงเครื่องและลูกบทอยู่ในเรื่องเดียวกัน การแต่งกายแบบผสมนี้ผู้ที่จำเป็นต้องแต่งทรงเครื่อง คือ พระมหากษัตริย์หรือขุนนางผู้ใหญ่ผู้มีศักดิ์สูง เช่น เรื่องพระอภัยมณี หรือใช้เฉพาะในการรำเบิกโรงเป็นการรำแม่บทของการแสดงลิเก ก่อนที่จะดำเนินเข้าสู่เรื่องที่จะแสดงออกไป

นายบุญเลิศยังคงอนุรักษ์การแสดงลิเกทรงเครื่อง ทั้งทางด้านการรำ การร้อง และการแต่งกายแบบเดิมของไทยไว้อย่างครบถ้วนตามที่ได้รับถ่ายทอดจากครูทั้งหลายสืบมาจนถึงปัจจุบัน

การศึกษาวิชานาฏศิลป์ไทย (โขน ละคร ระบำ)

นายบุญเลิศได้ศึกษาวิชานาฏศิลป์ โขน ละคร ระบำ จากครูน้อม รักประจิดต์ ซึ่งเป็นนักแสดงของ วงษ์อัญญาค์ (บ้านหม้อ) ของสำนักกรมพระนราธิปพงษ์ประพันธ์ เมื่อครูน้อมออกจากวงได้เข้ามาสอนที่โรงเรียนนาฏศิลป์ (วิทยาลัยนาฏศิลป์) กรมศิลปากร ครูหอมหวลได้เชิญครูน้อมมาเป็นครูพิเศษสอนทำรำให้กับศิษย์ที่วิกบางลำพู และต่อมาเมื่อครูน้อมเกษียณอายุราชการ ครูหอมหวลเชิญครูน้อมมาพักอาศัยและสอนวิชารำไทย ให้แก่ศิษย์คณะหอมหวลที่วิกบางลำพู

นายบุญเลิศเรียนโนน เรื่อง รามเกียรติ์ แสดงเป็น พระราม พระลักษมณ์ เรียนทำรำในละครในเรื่อง อิเหนา เรียนทำรำในละครนอก เรื่อง พระอภัยมณี สังข์ทอง ไกรทอง โกมินทร์ ลักษณะวงศ์ ไชยเชษฐ์ เรียนทำรำในละครเสภา เรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน เรียนทำรำในละครพันทาง เรื่อง ราชาริราชา ฯลฯ นอกจากนี้ นายบุญเลิศยังเรียนทำรำมาตรฐานวิชารำไทยด้วย เช่น รำแม่บทใหญ่ รำแม่บทเล็ก เพลงช้า เพลงเร็ว เป็นต้น

ครูน้อม รักและเอ็นดูนายบุญเลิศเหมือนลูกหลาน ดูแลเอาใจใส่เป็นพิเศษมากกว่าศิษย์คนอื่น ๆ ต่อมาภายหลังนายบุญเลิศได้แยกไปตั้งคณะเป็นของตนเอง ครูน้อมก็ติดตามไปดูแลและควบคุมการแสดงอย่างใกล้ชิดทุกครั้ง จนกระทั่งครูน้อมเสียชีวิต

การศึกษาวิชาคีตศิลป์ไทย (ขับร้องเพลงไทย)

นายบุญเลิศศึกษาวิชาการขับร้องเพลงไทย ที่บ้านดริยประณีต ซอยวัดสังเวช บางลำพู กับครูสุดจิตต์ ดริยประณีต และครูสุรางค์ ดริยพันธ์ ศึกษาเพลงไทยประเภทต่าง ๆ อาทิ

๑. เพลงสองชั้น เพลงชั้นเดียว เพลงภาษา สำหรับบรรจุนองร้องในบทลิเก

๒. เพลงเถา เพลงเกร็ด เพลงตับ เพื่อใช้ขับร้องร่วมกับวงปี่พาทย์ประจำคณะของนายบุญเลิศและร่วมขับร้องให้กับวงดนตรีไทยคณะอื่นได้เป็นอย่างดี อาทิ วงปี่พาทย์ เครื่องสาย และวงมโหรี

นายบุญเลิศ มีความสามารถขับร้องเพลงเถาสำคัญ ๆ ซึ่งเป็นเพลงไทยชั้นสูงได้ เช่น เพลงสี่บท บุหลัน แขกมอญ สุดสงวน สารถิ เป็นต้น

การศึกษาวิชาดนตรีไทย

นายบุญเลิศเรียนดนตรีไทยกับครูสมชาย ดุริยประณีต และครูทัศนัย พิณพาทย์ ที่บ้านดุริยประณีต สามารถบรรเลงดนตรีไทยประเภทปี่พาทย์ได้ทุกเครื่องมือ และบรรเลงเพลงสำคัญ ๆ ได้ถูกต้องแม่นยำตามหลัก วิชาดุริยางคศาสตร์ อาทิ เพลงโหมโรง เพลงหน้าพาทย์ ใหว้ครู เพลงเสภา เพลงตับ เพลงเกร็ด และเพลงเดี่ยว เช่น เดี่ยวสารถิ เดี่ยวกราวโน เดี่ยว แขกมอญ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังสามารถบรรเลงดนตรีรับการแสดงลิเกให้กับคณะ และสามารถบรรจุ เพลงที่ใช้ในบทประพันธ์ลิเกได้อย่างถูกต้อง

การถ่ายทอดวิชาความรู้

นายบุญเลิศ ประสบความสำเร็จในด้านการสอนนาฏดนตรี ถ่ายทอดวิชาความรู้ความสามารถมากมายให้แก่ศิษย์ นายบุญเลิศใช้บ้านของตนเองเป็นที่สอนและฝึกซ้อมการแสดง กระทั่งศิษย์สามารถประกอบอาชีพ ด้านการแสดงลิเกได้ และยังสามารถแยกออกไปตั้งคณะของตนเองขึ้นหลายคณะ เช่น คณะวิบูลย์ คณะสายใจ คณะหงส์หยก ฯลฯ

นายบุญเลิศ ได้รับเชิญให้ไปสอนและประพันธ์บทการแสดงลิเกให้กับหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งรัฐและเอกชน เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย กองการสังคีต กรมศิลปากร สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลัยการณรง์ ธนาคารแห่งประเทศไทย วิทยาลัยพาณิชย์ ชมรมสหทัยศิลป์ ชมรมศิษย์อาจารย์หอมหวล วิทยาลัยนาฏศิลป์ เป็นต้น

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เชิญให้ไปสอนลิเกและประพันธ์บทลิเก เรื่อง ธงสามชาย สองขุนพล ผู้ชนะสิบทิศ ใช้ชื่อคณะว่าลิเกศิลปากร จัดแสดงเนื่องในโอกาสต่าง ๆ จนนับครั้งไม่ถ้วน เช่น รายการศรีสุชนาฏกรรม รายการสังคีตศาลา โรงละครแห่งชาติ กรมศิลปากร และมีลูกศิษย์เอกที่มีชื่อเสียง เช่น นายปกรณ์ พรพิสุทธิ์ นายศุภชัย จันทรสุวรรณ นายไพฑูรย์ เข้มแข็ง ฯลฯ

พ.ศ. ๒๕๒๐ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ รองอธิการบดีฝ่ายศิลปวัฒนธรรม ได้มาศึกษารวบรวมข้อมูลประวัติและการแสดงลิเก เพื่อทำวิทยานิพนธ์

พ.ศ. ๒๕๓๑ เป็นผู้เขียนบทและฝึกซ้อมการแสดงลิเกทรงเครื่อง เรื่อง พระรถ-เมรี ให้กับมหาวิทยาลัยบูรพา จังหวัดชลบุรี

พ.ศ. ๒๕๓๑ เป็นผู้เขียนบทและฝึกซ้อมการแสดงลิเกทรงเครื่อง เรื่อง พระรถ-เมรี ให้กับมหาวิทยาลัยบูรพาและร่วมบรรเลงดนตรีไทยในการแสดงลิเกเพื่อไปจัดแสดงที่มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นผู้เขียนบทและฝึกซ้อมการแสดงลิเกทรงเครื่อง เรื่อง พระอภัยมณีและอีกหลายเรื่องจนถึง พ.ศ. ๒๕๓๔ และเป็นผู้บรรจุทำนองดนตรีในการแสดงชุด ทับทิมสยามให้กับ มหาวิทยาลัยบูรพา จังหวัดชลบุรี

พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นผู้เขียนบทและฝึกซ้อมการแสดงลิเกทรงเครื่อง เรื่อง พระอภัยมณี ตอนเรือแตก ให้กับมหาวิทยาลัยบูรพา ในงานเทศกาลเมืองพัทยา จังหวัดชลบุรี

พ.ศ. ๒๕๓๓ เป็นผู้เขียนบทและฝึกซ้อมการแสดงลิเกทรงเครื่องและลิเกลูกบท เนื่องในงาน LOS ANGELES FESTIVAL CONTRIBUTORS, U.S.A. เรื่อง สองขุนพล และ ซิลเดอเรล่า โดยมี ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ เป็นพิธีกรและประสานงาน

พ.ศ. ๒๕๓๘ เป็นผู้ให้คำปรึกษาด้านการแสดงลิเกแก่ภาควิชาศิลปะ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า เจ้าคุณทหารลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๓๘ เป็นผู้เขียนบทและอำนวยการฝึกซ้อมการแสดงลิเก เรื่อง ชงสามชาย ให้กับสมาคมผู้ปกครองและครูวิทยาลัยนาฏศิลป์

พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นผู้เขียนบทและอำนวยการแสดงลิเก และร่วมแสดง เรื่อง ลำสังหนาท ในรายการศิลปะประจำท้องถิ่น ทางสถานีโทรทัศน์ ช่อง ๗

ผลงานด้านการแสดง

นายบุญเลิศ มีอาชีพด้านการแสดงลิเกมาตั้งแต่วัยรุ่นจนถึงปัจจุบัน มีผลงานด้านการแสดงมากมายเหลือที่จะนับได้ พอสรุปผลงานที่สำคัญโดยสังเขป ดังนี้

- พ.ศ. ๒๕๒๒ แสดงลิเกเรื่อง แม่ให้ข้าฯ มาตามพ่อ ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ ณ โรงละครแห่งชาติ
- พ.ศ. ๒๕๒๖ แสดงลิเกเรื่อง พระหันอากาศ ในฤดูจัดการแสดงละครพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ หอวชิราวุธานุสรณ์
- พ.ศ. ๒๕๒๖ แสดงลิเกเรื่อง ไมโครธ ในฤดูจัดการแสดงละครพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ หอวชิราวุธานุสรณ์
- พ.ศ. ๒๕๒๖ แสดงลิเกเรื่อง ผู้ชนะสิบทิศ ณ สังกัดศาลา และโรงละครแห่งชาติ
- พ.ศ. ๒๕๒๖ แสดงลิเกเรื่อง พระอภัยมณี เพื่อหารายได้สมทบทุนสร้างตึกสยามมินทร์ โรงพยาบาลศิริราช ณ โรงละครแห่งชาติ
- พ.ศ. ๒๕๒๘ แต่งบทถวายพระพรและแสดงลิเก เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ณ โรงละครแห่งชาติ
- พ.ศ. ๒๕๒๘ แสดงลิเกทรงเครื่องเรื่อง อีเหนา ตอนศึกกระหมิงกุหนิง ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย
- พ.ศ. ๒๕๓๙ แสดงลิเกเรื่อง แผ่นดินทอง เนื่องในงานฉลองพระราชพิธีกาญจนาภิเษก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ บริเวณหน้ากองสลาก ถนนราชดำเนิน
- พ.ศ. ๒๕๓๙ แสดงลิเกถวาย สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาสิริโสภา พัฒนวิดี เรื่อง พระหันอากาศ ณ โรงละครแห่งชาติ
- พ.ศ. ๒๕๕๒ จัดการแสดงมหรรมลิเกการกุศล เรื่อง “ยอดขุนพล” โดยนำรายได้ส่วนหนึ่งช่วยเหลือเด็กกำพร้าวัดสระแก้ว จังหวัดอ่างทอง ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย
- พ.ศ. ๒๕๕๕ แสดงลิเกเรื่อง รุ่งฟ้า ดอยสิงห์ ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย

เกียรติคุณที่ได้รับ

- พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้เกียรติบัตรการแสดงลิเก หารายได้มอบให้
กรมศิลปากร เพื่อเป็นสวัสดิการของครูดนตรี
และนาฏศิลป์ผู้สูงอายุ ณ โรงละครแห่งชาติ
- พ.ศ. ๒๕๑๙ ได้รับโล่ที่ระลึก การบรรเลงปี่พาทย์ งานไหว้ครู
ของสมาคมสหทัยศิลป์
- พ.ศ. ๒๕๒๐ ได้รับถ้วยรางวัลในการประกวดนาฏดนตรี จาก
พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ นายกรัฐมนตรี
ณ สโมสรราชนาวีสราญรมย์ เรื่อง พระอภัยมณี
- พ.ศ. ๒๕๒๑ ได้รับโล่ในการจัดแสดงลิเกช่วยงานไหว้ครู สมาคมสงเคราะห์สหทัยศิลป์
- พ.ศ. ๒๕๒๖ ได้รับโล่รางวัลจาก คุณหญิงพิมพ์ฯ สุนทรางกูร เนื่องในการจัดแสดงลิเก
การกุศลให้กับชมรมรวมใจภักดิ์
- พ.ศ. ๒๕๒๘ ได้รับโล่ที่ระลึกการแสดงลิเก หารายได้มอบให้กรมศิลปากร เพื่อเป็น
สวัสดิการของครูดนตรีและนาฏศิลป์ผู้สูงอายุ ณ โรงละครแห่งชาติ
- พ.ศ. ๒๕๒๙ ได้รับเหรียญเป็นรางวัลในการบรรเลงดนตรีไทยร่วมกับคณะดุริยประณีต
ณ มหาวิทยาลัยมหิดล
- พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้รับพระราชทานโล่ที่ระลึก จากสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์
อัครราชกุมารี ในการจัดลิเกการกุศลเพื่อ
สร้างตึกสยามมินทร์ โรงพยาบาลศิริราช
เรื่อง ผู้ชนะสิบทิศ
- พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้รับโล่ในการจัดแสดงลิเกสนับสนุนการจัดงานเทศกาลของดีเมืองอ่างทอง ปี
ท่องเที่ยวไทย จังหวัดอ่างทอง
- พ.ศ. ๒๕๓๑ ได้รับโล่ในการจัดแสดงลิเกการกุศลช่วยเหลือซบน้ำตาชาวใต้ร่วมกับจังหวัด
อ่างทอง
- พ.ศ. ๒๕๓๑ ได้รับโล่ในการจัดแสดงลิเกสนับสนุนในงาน
ฉลอง ๑๐๐ ปีศิริราช เพื่อหารายได้ สร้าง
ตึกสยามมินทร์ โรงพยาบาลศิริราช

- พ.ศ. ๒๕๓๘ ได้รับโล่ในการแสดงลิเกรวมโรง หารายได้มอบให้กรมศิลปากรเพื่อเป็น
สวัสดิการ ของครูดนตรีและนาฏศิลป์ผู้สูงอายุ ณ โรงละครแห่งชาติ แสดง
เกี่ยวกับการต่อสู้แบบลิเก
- พ.ศ. ๒๕๓๘ ได้รับเกียรติบัตรการแสดงลิเก ในโอกาสที่เข้าร่วมและสนับสนุนกิจกรรม
ด้านวัฒนธรรม ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
- พ.ศ. ๒๕๓๙ ได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติเป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ลิเก)
ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๓๙

ความประพฤติคุณธรรมและศีลธรรม

นายบุญเลิศ นางพินิจ ประพฤติปฏิบัติตนต่อบิดามารดา ครูอาจารย์ด้วยความ
กตัญญูทเวที มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีเมตตากรุณาต่อศิษย์ ส่งเสริมให้ศิษย์ประกอบอาชีพที่
สุจริต ใจบุญสุนทาน สร้างสถานศึกษาและถาวรวัตถุให้กับพระศาสนา ทุ่มเทก่าลังกาย ก่าลังใจ
ก่าลังทรัพย์ เพื่อประเทศชาติ อย่างจริงใจและเป็นที่เคารพยกย่องนับถือของคนทั่วไป

นายบุญเลิศ ปฏิบัติหน้าที่อยู่ในวงการนักแสดงมา ๕๖ ปี เป็นศิลปินที่เลิศด้วย
ปัญญาความรู้ ความสามารถ นายบุญเลิศได้ตั้งปณิธานไว้ว่าจะรับใช้ประเทศชาติ ด้านศิลปะ
การแสดงเพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ของครูอาจารย์ที่ได้สั่งสอนมาไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่

คำประกาศเกียรติคุณ
นายบุญเลิศ นางพินิจ
ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ลิเก)

นายบุญเลิศ นางพินิจ เกิดเมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๘๕ ที่จังหวัดอ่างทอง เป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้นุรักษ์การแสดงลิเกทรงเครื่องแบบโบราณ ทั้งการรำ การร้อง และการแต่งกายไว้อย่างครบถ้วน สืบทอดจากนายหอมหวล นาคศิริ บรมครูด้านลิเก ในนาม “คณะบุญเลิศ ศิษย์หอมหวล” นอกจากจะเป็นผู้แสดงแล้ว นายบุญเลิศ นางพินิจ ยังมีความสามารถในการประพันธ์บทลิเก ทั้งด้านร้อยแก้ว ร้อยกรอง ซึ่งต้องอาศัยความรู้ ความชำนาญอย่างสูง ในการริเริ่มสร้างสรรค์จินตนาการ สร้างเรื่องต่าง ๆ ทั้งคำร้อง บทเจรจา และการบรรจเพลงให้เหมาะสมกับเรื่องที่แสดงมีผลงานออกเผยแพร่มากมายจนมีชื่อเสียงเลื่องลือไปทั่วทุกภาค ทุกจังหวัด ทั้งในประเทศและต่างประเทศ อาทิ พม่า ลาว มาเลเซีย และสหรัฐอเมริกา เป็นต้น เป็นที่ยอมรับในวงการลิเกทั่วไป โดยได้รับโล่และเกียรติบัตรประกาศเกียรติคุณต่าง ๆ ตลอดมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๑๘ จนถึงปัจจุบัน นับว่า นายบุญเลิศ นางพินิจ เป็นศิลปินลิเกที่มีความรอบรู้ทั้งการขับร้องเพลงไทย การบรรเลงดนตรีไทยและด้านนาฏศิลป์ไทย ซึ่งเป็นคุณสมบัติของศิลปินที่มีความสามารถผู้หนึ่ง

นายบุญเลิศ นางพินิจ จึงได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติเป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ลิเก) ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๓๙

นาฏดนตรี (ลิเก)

ความเป็นมาของลิเกไทย

ลิเกหรือนาฏดนตรี ในพระราชกฤษฎีกากำหนด วัฒนธรรมทางศิลปกรรมเกี่ยวกับการแสดงละคร พุทธศักราช ๒๕๔๕ กล่าวไว้ว่าละครประเภทนาฏดนตรีซึ่งเฉลิยความสำคัญให้ แก่ดนตรี การขับร้อง คำพูด และบทบาทซึ่งเป็นสุขนาฏดนตรี ทัศนากร วิจิตรทัศน์ และวิพิธทัศน์ การแสดงลิเกก็นับเนื่องเข้า อยู่ในประเภทนาฏดนตรีด้วย บรรดาคณะลิเกจึงได้นำคำว่า “นาฏดนตรี” ไปใช้เป็นชื่อเรียกประจำ

ในสมัยก่อนมหรสพที่ชาวบ้านจะมีโอกาสได้ดูได้ชมมีน้อย ส่วนมากก็จะไปดูตาม งานต่าง ๆ ที่มีผู้จัดขึ้น เช่น งานบวชนาค โขนจุก งานฉลองอะไรต่าง ๆ หรืองานศพ ฯลฯ เมื่อ การนิยมละครหมดไปก็มีลิเกขึ้นมาแทนที่ ผู้แสดงหน้าตาดี เครื่องแต่งกายสวยแบบแปลกไป จากละคร ทำงาก็ยังดงาม แสดงบทบาทได้รวดเร็ว ทนใจ มีบทหลากหลายบันเทิง และยังใช้ ความสามารถที่จะสังเกตคนดูในขณะนั้นว่าชอบสิ่งใดก็สอดแทรกให้เป็นที่ต้องการใจ ผู้ดูผู้ชม ผู้ชมส่วนมากเป็นหญิงที่มีอายุและเด็ก

ปัจจุบันนี้ การแสดงลิเก เป็นศิลปะอย่างหนึ่งซึ่งสามารถยึดเป็นอาชีพได้เพราะลิเก แสดงได้ทุกงาน ทุกเวลา ทุกโอกาส และค่าตัวในการแสดงสูง จึงเกิดคณะลิเกขึ้นมากมาย บางคณะก็แสดงออกอากาศทางวิทยุหรือทางโทรทัศน์แต่ส่วนใหญ่แล้วมักนิยมแสดงใน ชนบท

ลิเกเป็นการแสดงอย่างหนึ่งของไทยได้รับความนิยมมากตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ จนถึงต้นรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา แต่จะมีที่มาอย่างไรนั้นผู้สันนิษฐานไว้หลายทางด้วยกัน แม้แต่คำว่า “ลิเก”

เค้าเรื่องรากศัพท์ของคำว่า “ลิเก” นั้น แรกเริ่มสุดมาจากคำว่า “ซาคูร์ (Zakhur)” ในภาษาฮีบรูหมายถึง พิธีสดสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้าเมื่อหลายพันปีมาแล้ว ต่อมาเรียกว่า

“ซิกูร์ (Zikur)” หรือ “ซิกิร (Zikir)” ในภาษาอาหรับ ซึ่งใช้เรียกพิธีสดสรรเสริญพระอัลเลาะห์ของชาวมุสลิม คำนี้ภายหลังเสียงเพี้ยนเป็น “ดฮิกิร (Dhikir)” ซึ่งชาว อิหร่านได้นำเข้าไปยังประเทศอินเดียในสมัยราชวงศ์ โมกุล และเผยแพร่ออกมาถึงเกาะสุมาตรา เกาะชวาและ แหลมมลายู จนเข้ามาสู่จังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส

และสตูล ในภาคใต้ของประเทศไทยซึ่งเสียงเพี้ยนไปเป็น “ดจิกิร (Dkir)” และ “ดจิกะ (Dikay)” ตามสำเนียงมาเลย์ คำว่า “ดจิกะ” นี้เองเมื่อเดินทางตามชาวไทยมุสลิมเข้ามาสู่กรุงเทพฯ จึงออกเสียงตามสำเนียงไทยง่าย ๆ ว่า “ยี่เก” และกลายมาเป็น “ลิเก” โดยลำดับ ส่วนที่ว่าเป็นการละเล่นของแขกแต่เดิมนั้น คำว่า “ลิเก” ในภาษา

ไทยก็มีความหมายถึงหลายชาติ เช่น ลิเกแขกแดงก็หมายถึง แขกอาหรับ ยังเป็นแขกอินเดียแขกมลายู (อิสลาม) ฉะนั้น ก็ยังยุติไม่ได้ว่าได้แบบอย่างการละเล่นนี้มาจากแขกชาติไหน แต่ผู้นำเข้าในสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ นั้น เป็นแขกอิสลามแน่โดยพวกมุสลิมที่เข้ารับราชการในราชสำนักอยุธยา

จากข้อสันนิษฐานต่าง ๆ ที่กล่าวมาในข้างต้นจะเห็นคำว่า ดจิกะ หรือการสวดบูชาพระอัลลอฮ์น่าจะเป็นการเข้ามายังเมืองไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาและเข้ามาเป็นลลอกตามการอพยพพวกมุสลิมนิกายชีอิห์ หรือเจ้าเซ็นจากเปอร์เซีย ลิเกเพิ่งเริ่มมามีบันทึกปรากฏเป็นหลักฐานที่เก่าที่สุดในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยมีพวกชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพฯ ร่วมกันแสดงลิเกถวายหน้าพระที่นั่ง เนื่องในงานพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารี (พระนางเรือล่ม) จากพระอธิบายของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทำให้ทราบว่าผู้แสดงลิเกเป็นแขกเกิดในเมืองไทยและเป็นชาวเมืองนนทบุรี แสดงให้เห็นว่าลิเกที่เป็นพิธีสวดในศาสนาอิสลามเข้ากับจังหวะรำนะนันมีแพร่หลายในหมู่ชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพฯ แล้วก่อน พ.ศ. ๒๔๒๓ เมื่อมีงานพระบรมศพจึงอาสาเข้าไปเล่นถวาย

เกี่ยวกับผู้แสดงลิเกนั้น โบราณใช้ผู้ชายล้วน และเมื่อสมัยนายดอกดิน เสือสง่า มีชื่อเสียงนี้แหละ เริ่มมีผู้แสดงเป็นหญิงปะปนขึ้น โดยบุตรของนายดอกดิน (ชื่อละออง) แสดงเป็นตัวนางประจำคณะอยู่เพียงผู้เดียวแต่ก็ยังมิได้มีผู้อื่นทำ จะมีบางคณะที่ใช้ผู้หญิงบ้างก็ไม่ใช่ว่าแน่นอนว่าเป็นการแสดงอย่างชายจริงหญิงแท้ บางทีผู้หญิงกลับเป็นตัวพระเอกด้วยซ้ำ เช่น คณะลิเกของกำนันหนูบ้านผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งมีผู้หญิงแสดงปนอยู่มาก แต่พระเอกก็เป็นผู้หญิง การแสดงที่ใช้ผู้ชายจริงหญิงแท้ตามท้องเรื่อง ดูเหมือนจะเพิ่งมีขึ้นเมื่อเกิดพระราชบัญญัติวัฒนธรรมนี้เอง และดูเหมือนว่าคณะนายหอมหวล นาคศิริ จะเริ่มขึ้นเป็นคณะแรก มาสมัยนี้ลิเกแสดงด้วยชายจริงหญิงแท้ทั้งสิ้น ส่วนลิเกที่แสดงด้วยชายล้วน ๆ หรือหญิงล้วน ๆ ได้หมดสิ้นไปแล้ว

จากอดีตถึงปัจจุบัน สารพระรณเรื่องลิเก

ลิเก ในภาษามลายู แปลว่า ขับร้อง เดิมเป็นการสวดบูชาพระในศาสนาอิสลามสวดเพลงแขกเข้ากับจังหวะรำมะนา พวกแขกเจ้าเซ็นได้สวดถวายตัวเป็นครั้งแรกในการบำเพ็ญพระราชกุศล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ ต่อมาคิดสวดเพลงเป็นภาษาต่าง ๆ คิดลูกหมดเข้าแกมสวดร้องเป็นเพลงต่างภาษา และทำตัวหนังเชิด โดยเอารำมะนาเป็นจอก็มี ลิเกจึงกลายเป็นการละเล่นขึ้น ต่อมาผู้คิดเล่นลิเกอย่างละคร คือ เริ่มร้องเพลงแขก แล้วต่อไปเล่นอย่างละครรำ และใช้ปีพาทย์อย่างละคร จึงเป็นการละเล่นชาวบ้านของไทยอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นที่นิยมกันมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ และได้มีการปรับปรุงให้เหมาะสมในสมัยต่อ ๆ มาจึงทำให้เกิดลิเกประเภทต่าง ๆ เกิดขึ้นดังต่อไปนี้

ลิเกบันตน

คำว่า บันตน เพี้ยนมาจากคำว่า ปันตุน ซึ่งเป็นฉันทลักษณ์ชนิดหนึ่งในภาษาอาหรับ ที่ลิเกสวดแขกใช้เป็นหลักในการร้อง ลิเกบันตนเป็นลิเกที่แสดงในสมัยแรก ๆ ผู้แสดงตีรำมะนา และร้องเพลงบันตน ต่อมาเล่นเป็นเรื่องราวสั้น ๆ มักเป็นการออกภาษาต่าง ๆ เป็นเรื่องสั้น ๆ เกี่ยวกับชนชาติต่าง ๆ ดังที่ นายมนตรี ตรีโมท กล่าวไว้ว่าลิเกบันตนนั้นใช้เพลงบันตนของมลายูเป็นหลักและตัดต่อเติม แทรกแซงคำไทยปะปนเข้าไป แต่ก็คงใช้รำมะนาตีประกอบอยู่ตามรูปเดิม เมื่อได้โหมโรงร้องเพลงบันตนพอสมควรแล้ว ก็เริ่มแสดงออกเป็นชุดต่าง ๆ โดยมากมักเป็นชุดต่างภาษาแต่ละตัว เริ่มด้วยภาษาแขกก่อนภาษาอื่นเสมอ แล้วต่อมาก็เล่นเป็นเรื่องเป็นราวชุดสั้น ๆ เริ่มด้วยการออกแขก เป็นการแสดงเป็นชุดต่าง ๆ แต่ละตัวก็ร้องต่างภาษากัน มีหลายภาษาที่ชนชาติไทยรู้จัก เช่น เขมร มอญ ลาว ฯลฯ เพลงที่ร้องก็ใช้สำเนียงภาษานั้น ๆ เป็นที่รู้จักกันมานานในนามของลิเกสิบสองภาษา

ลิเกสิบสองภาษา คือ การแสดงชุดออกภาษานั้นมีการเล่นเป็นเรื่องราวอย่างละคร แต่เป็นชุดสั้น ๆ และเน้นตลกเป็นสำคัญ โดยเริ่มจากโหมโรงและร้องเพลงบันตนพอสมควรแล้วก็จะแสดงชุดออกภาษาต่าง ๆ ผูกเป็นเรื่องสั้น ๆ และมักเริ่มด้วยออกภาษาแขกก่อนเสมอ

ตัวแสดงจะร้องเอง ผู้ที่ตีรำมะนาจะร้องรับ เมื่อจบชุดภาษาหนึ่งผู้แสดงก็เข้าฉากเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวเป็นชุดภาษาใหม่ออกมาแสดงต่อไป โดยระหว่างรอการแต่งตัว พวกตีรำมะนาจะร้องเพลงบันตนสลับ ชุดที่ลิเกบันตนชอบแสดงในสมัยนั้น เช่น ชุดมอญในเรื่อง ราชอิรราชตอน พระยาน้อยชมตลาด ชุดลาวในเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน บักป่อง บักป่อง พบพลายบัวกับนางแว่นแก้ว เป็นต้น

ลิเกลำตัด

เป็นลิเกที่มีต้นเค้ามาจากละอูเยา ไม่ได้เล่นเป็นเรื่อง แต่เป็นการร้องแก้กัน ระหว่างผู้เล่น ๒ วง บางครั้งอาจจะมีเรื่องสั้น ๆ มาแทรกอยู่บ้าง แต่ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายให้เป็นการแสดงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการตอบโต้กันเท่านั้น ถ้อยคำที่ใช่มุ่งไปทางตลกโปกฮา ได้ตอบแบบหักกัน บางครั้งใช้ภาษาหยาบคาย ต่อมาก็กลายเป็นลำตัดที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน

วงนาย ก. ให้ออกแขกหัวแดงเล่นละคร (ลูกคู่ต้องร้อง) มารินียี่ดุมรินยี่
แขกออกมาร้องตามภาษาแขก มีคนซัก แยกว่ามาเล่นละคร
เรียกตัวละครชายหญิงออกมาเล่นเป็นตัวละครตามเรื่อง (ต้องรับทำนองนี้)

เมื่อเอ๋ย ะ มาเมื่อนั้น	ระเด่นลันได อนาคต (ลูกคู่ต้องร้อง)
ดิดังเด็นงมะกอสะยังอาหวังเหว	(รับเช่นนี้ทุกทีไป)
เห็นนางประแดะแะเข้ามา	มีความเสน่ห์หาจึงพาที่
ขึ้นขอบปอบประโลมโฉมเฉิด	งามประเสริฐหน้าวอกออกผี
รูปร่างดั่งนางอเวจี	มาระศรีเจ้าไปไหนมา
พี่ได้ประสบพบพักตร์	ในจิตต์คิดรักนักหนา
ขอเชิญฤมล สนทนา	เมตตาพี่หน้อยกลอยใจ เกรจา ๖ คำฯ
เมื่อเอ๋ยเมื่อนั้น	นางประแดะนารีที่มีไฟ
เห็นท้าวประดู่ภูโนย	โตใหญ่ล้ำสันชนที่เดียว
ได้มาพบพักตร์ว่ารักใคร่	มันโตใหญ่ให้ขาดขาดเสีย
เห็นลูกกระปุกชนลูกเกรียว	ลงนั่งเยียวยกเอื้องข้าเลื่องแล
แล้วมีพจนานาที่	ฉันมานี้ว่าจะไปหาแม่
ฉันกลัวแล้วนะพ่ออย่าต่อแยะ	เหลือแหล่ที่จะรับค้ำใจ ๖ คำโโลมาฯ

ดวงเอยดวง กระสือ	อย่าดึงดื้อตัดรัก ผลักไส
ลองรับรักสักทีมีเป็นไร	พี่มิให้นวลน้องหมองมล
พระเอยพระลักษณะ	สุดจะร่วมรักสักหน
จะสนิทชิดเชื้อเหลือทน	ผิดคนมันเท่าเสาตะลุง

ลิเกทรงเครื่อง

ในระหว่างที่ลิเกบันตนและลิเกลูกบทต่างแย่งความนิยมจากคนดูนั้นได้มีผู้คิดผสมผสานการแสดงทั้งสองชนิดเข้าด้วยกัน แล้วขยายการเล่นออกไปให้มีแบบแผนคล้ายละครรำเข้าทุกที เดิมทีลิเกบันตนและลิเกลูกบทแต่งตัวธรรมดา มีเสื้อคอกลม นุ่งโจงกระเบน มีผ้าคาดเป็นโจรก็คาดหรือเคียนหัว เป็นจ้าวก็สวมสังเวียน

ปีกชนกก ครั้นมาถึงยุคนี้พระยาเพชรปानी เล่นลิเกเป็นประจำในวิกท่านได้คิดเครื่องแต่งกายเสียใหม่ให้หรูหราจับตาจับใจ โดยนำเครื่องแต่งกายข้าราชการในสมัยรัชกาลที่ ๕ มาดัดแปลง เครื่องแต่งกายแบบนี้ลิเกต้องสวมชฎาที่เรียกว่า ปันจุเหรีดยอด สวมเสื้อเยียรบับ นุ่งผ้ายก สวมถุงเท้าขาว ประดับบนพริตตราขาวารามรณกัมมะลอ เมื่อลิเกเปลี่ยนโฉมหน้าจากธรรมดามาแต่งอย่างขุนนางสมัยรัชกาลที่ ๕ สวมชฎาอย่างท้าวพระยามหากษัตริย์เรียกได้ว่า แต่งองค์ทรงเครื่อง คนทั้งหลายจึงเรียกว่า ลิเกทรงเครื่อง ซึ่งไม่ค่อยคุ้นหูคนเก่า แสดงว่ามาเรียกกันในชั้นหลังเพื่อแยกลิเกทรงเครื่องออกจากลิเกบันตน ลิเกลูกบท ซึ่งยังคงเล่นคู่กันมาอีกนานกว่าจะเสื่อมความนิยม

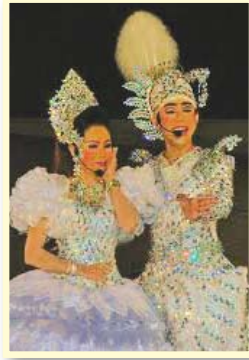
ลิเกลูกบท

การแสดงลิเกบันตนมีเพียงคนร้องและลูกคู่ตีกลองรำมะนาไว้เท่านั้น ไม่ได้ใช้ปีพาทย์บรรเลงประกอบอย่างปัจจุบัน มูลเหตุที่ปีพาทย์มามีใช้ในการแสดงลิเก คือ ระหว่างที่ลิเกบันตนกำลังเป็นที่นิยมอยู่นั้นพวกปีพาทย์นำลิเกบันตนไปแสดงประกอบการบรรเลงเพลงลูกบท โดยใช้ปีพาทย์ทำเพลงรับแทนการใช้ลูกคู่ร้องประกอบ

การตีรำมะนาอย่างลิเกบันตน จึงเกิดมีลิเกที่ใช้ปีพาทย์บรรเลงประกอบขึ้น เรียกว่า ลิเกลูกบท บางท่านก็กล่าวว่าลิเกลูกบทมีมาก่อนลิเกทรงเครื่อง คำว่า “ลูกบท” นี้ท่านผู้ทรงคุณวุฒิบางท่านตีความหมายไปในเรื่องของ “เพลง” และ “การแต่งตัว” ของตัวแสดงที่แสดงประกอบเพลงภาษาต่าง ๆ แต่งตัวตามชุดภาษานั้น ถ้าลิเกลูกบท หมายถึง การแต่งตัวธรรมดาตามเนื้อเรื่อง ลิเกลูกบทก็เกิดก่อนลิเกทรงเครื่อง ลิเกลูกบทในสมัยหลัง ๆ นี้ เป็นลิเกที่เล่นเรื่องคล้ายกับลิเกทรงเครื่อง เครื่องแต่งตัวก็ใช้เครื่องแต่งตัวง่าย ๆ ถ้าเป็นตัวคนสามัญ

ก็แต่งตัวเหมือนชาวบ้านแต่ต้องให้มีสีสันสะดุดตา บางท่านให้ความเห็นว่า ลิเกลูกบทเกิดขึ้นภายหลังลิเกทรงเครื่อง ด้วยเหตุผลทางสังคม คือราคาสร้างเครื่องสูงขึ้นมาก และเวลาที่ต้องเดินทางไปแสดงตามสถานที่ต่าง ๆ การขนย้ายเครื่องลำบาก เพราะการที่จะต้องขนลัง ใส่มุ้งมุ้ง และพวกทပ်ทรวงเพชรพลอยทั้งหลายไปด้วยก็ยุ่งยากมาก ก็เลยแต่งตัวแบบง่าย ๆ ถ้าไปเล่นเรื่องที่เป็นเจ้าของสวมเสื้อแขนสั้นมีเสื้ออีกทับ ประดับเพชรพลอยเข้าหน่อย ศีรษะมีนมผาคาด ปักดิน ก็คือเป็นเจ้าแล้ว และลิเกที่พบ

ในปัจจุบันนี้ก็อยู่ในรูปแบบของลิเกลูกบท ซึ่งปัจจุบันนี้ได้มีการแข่งขันกันมากในเรื่องต่าง ๆ ให้ทันกับสภาพสังคมปัจจุบันเพื่อดึงดูดใจผู้ชม เช่น มีการนำเอาเพลงลูกทุ่งเข้ามาผสมเวลาแสดงมีการนำเอาเครื่องดนตรีสากลบางประเภทเข้ามาประกอบการบรรเลงแข่งขันกันสร้างเวทีลอยฟ้าที่อลังการ มีการแสดงคอนเสิร์ตก่อนการแสดง และใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ เข้ามาผสมผสานให้ทันสมัยขึ้น ทำให้ลิเกในปัจจุบันมีราคาว่าจ้างสูงมาก และเครื่องแต่งกายมีราคาสูงมีการออกแบบและปรับปรุงให้ทัดเทียมกับคณะลิเกที่เป็นคู่แข่งกันอยู่เสมอ

สถานที่ทำการแสดง

สถานที่ใช้แสดงลิเกนั้นสามารถแสดงได้ทุกสถานที่ ในโอกาสที่ไม่เก็บเงินผู้ดู เช่น แสดงตามงานวัด จะปลุกโรงสำหรับลิเก (เวทีลอยฟ้า) โดยเฉพาะปลุกเป็นเพิงหมาแหงน โรงที่จะปลุกจะต้องมีขนาดใหญ่กว้างพอที่จะบรรจุลิเกได้ทั้งหมด ด้านหน้าทำเป็นเวทีสำหรับตัวลิเกออกมาแสดง และอยู่สูงพอระดับสายตา ถ้าจะแสดงเพื่อเก็บเงินก็จะสร้างเป็นโรงถาวร เรียกว่า วิกลิเก เพื่อจะได้เก็บเงินผู้ชมได้สะดวก ปัจจุบันนี้เวทีแสดงเป็นเวทีชั่วคราวออกแบบให้ทันสมัยเหมือนโรงละคร มีความสะดวกสบายสามารถเคลื่อนย้ายได้ เวทีการแสดงลิเกปัจจุบันมีความทันสมัยประดับไฟ แสงสี สวยงาม มีระบบเสียงที่ทันสมัยดึงดูดความสนใจผู้ชมได้ไม่น้อยเลยทีเดียว

วัฒนธรรมและธรรมเนียมปฏิบัติ ของศิลปินนักแสดงลิเก

การไหว้ครูประจำปี

ลิเกต้องมีการไหว้ครูประจำปี ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของไทยอย่างหนึ่งพิธีนี้เป็นพิธีใหญ่ มีเครื่องสังเวศครบเครื่องตั้งบูชาครู มีครูผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ครอบตามพิธีผู้แสดงต้องให้ครูเป็นผู้ครอบก่อนการฝึกหัด ในกรุงเทพฯจะไปร่วมไหว้ครูกับดนตรีและการแสดงอื่น ๆ มีพิธีไหว้ครูที่วัดพระพิเรนทร์ของสมาคมสหทัยศิลปินทุกปีมีนายนิ่ม โพธิ์เอี่ยม เป็นพิธีกร แต่ปัจจุบันคือนายบุญเลิศ นางพินิจ ศิลปินแห่งชาติ เป็นพิธีกร โรงพิธีจัดอย่างสวยงาม

ชื่อเพลงที่ใช้ไหว้ครูวัดพระพิเรนทร์ซึ่งเป็นพิธีไหว้ครูรวมของบรรดาศิลปินทั้งหลายทั้งในด้านดนตรี และการแสดงของสมาคมสหทัยศิลปิน

๑. สาธุการ ประธานจุดเทียน
๒. พราหมณ์เข้า
๓. สาธุการกลอง
๔. ตระเชิญ
๕. ตระสันนิบาต
๖. ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์
๗. เสมอข้ามสมุทร
๘. ตระ พระพิฆเนศวร์
๙. กลม
๑๐. โค สุษาดา พระอินทร์ พระปัญจสิงขร โคมเวียน เชิญ พระสุรสวดี ลักษมี
๑๑. ตระ พระฤๅษีกระไลยโกษฐ์
๑๒. ดำเนินพราหมณ์
๑๓. เพลงช้า
๑๔. กราวนอก กราวใน

๑๕. บาทสกุณี
๑๖. เสมอมาร เขียวยักษ์
๑๗. ตระเชิญพระประโคนธรรพ
๑๘. ตระประธานพรพระพิราพเต็มองค์
๑๙. ลงสร้ง
๒๐. เสมอเข้าที่
๒๑. เสมอพราหมณ์-ครูแขก
๒๒. นั่งกินเซ่นเหล้า
๒๓. เพลงช้า เพลงเร็ว รำถวายมือ

ผู้แสดงลิเกแม่จะไหว้ “พ่อแก่” ทุกครั้งที่แสดง แต่ก็ยังต้องมีการไหว้ครูประจำปี ซึ่งอาจจัดขึ้นในวงการลิเก หรือในวงการศิลปนิรรมเป็นการแสดงความเคารพ ความกตัญญู ต่อครูบาอาจารย์ และเป็นการทดสอบความสามารถศิษย์รุ่นหลังด้วย เพราะแต่ละคณะ จะจัดการแสดงมาประชันกันคล้ายกับเป็นการประกวดไปในตัว

ไหว้ครู ตั้งกำนล

จุดธูป ๓ ดอก ๕ ดอก หรือ ๙ ดอก วางในพานกำนล พร้อมด้วยดอกไม้ เทียน หมากพลูและเงิน ๖ บาท

สัคเค กาเม จะ รู เป ศิริขะระตะณู จันตะลิก เข วิมานะ ทีเป รัฎเถ จะ คาเม ตะรุ ะนะคะหะเน เคหะวัตถุมหิ เขต เต ภูมมา จายันตุ เทวา ชะละละละวิสาเม ยักกะคันธัพพะ นาคา ติฏฐันตา สันติเก ยัง มุนีวะระวะจะนัง สาธะโว เมสุณันตุฯ อัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา อัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา อัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา

၈၀

ไตรสรณะคม

นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (ว่า ๓ ทน)

พุทฺธัง สรรณัง คัจฉามิ

ธัมมัง สรรณัง คัจฉามิ

สังฆัง สรรณัง คัจฉามิ

พุทฺธัมปิ พุทฺธัง สรรณัง คัจฉามิฯ

พุทฺธัมปิ ธัมมัง สรรณัง คัจฉามิฯ

พุทฺธัมปิ สังฆัง สรรณัง คัจฉามิฯ

ตตฺถัมปิ พุทฺธัง สรรณัง คัจฉามิฯ

ตตฺถัมปิ ธัมมัง สรรณัง คัจฉามิ

ตตฺถัมปิ สังฆัง สรรณัง คัจฉามิ

อิติปิโส

อิสะวาสุ สุสะวาอิ

นะโม ๘ บท

นะมะพะทะ จะพะกะสะ

อัญเชิญครู

นะ คือ พระกุ ะ สันโท

โม คือ พระโคนาตม

พุท คือ พระกัสสะปะ

ธา คือ พระสมณะโคตม

ยะ คือ พระศรีอริยะเมตตรัย

ข้าขอบารมีคุณพระพุทธเจ้า จงมาปกเกล้า เมตตา ณ บัดนี้

ข้าพเจ้าขออัญเชิญคุณบิดามารดา อัญเชิญครูบาอาจารย์ ทั้งคุณพระพุทธ พระธรรม

พระสงฆ์ ขอจงมาเป็นประธาน

ขออัญเชิญพระเทพเจ้า สถิตเท่าทุกวิมาน ขออัญเชิญสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ทั่วทิศจักรวาล
ขอเชิญพระอิศวรมาอยู่เหนือผม ขอเชิญพระพรหมมาอยู่บ่าซ้าย ขอเชิญพระนารายณ์มาอยู่
บ่าขวา ขออัญเชิญแม่พระคงคามาน้ำลาย ขอเชิญแม่พระพายมาเป็นลมปาก ขอเชิญ
พญานาคมาเป็นสังวาล ขอเชิญพระกาฬมาเป็นหัวใจ ข้าประกอบกิจใด จงประสิทธิประสิทธิ
เม ะ

ขออัญเชิญครูอาจารย์ทั่วทั้งจักรวาลมาในการร้องรำ ขออัญเชิญคุณพระวิชณุกรรม
คุณพระเพชรฉลูกรรม คุณพระพิฆเนศวร ฤๅษีผู้วิเศษทั้ง ๘ องค์ จงมาสถู้อยู่ในกาย พระฤๅษี
นารอท พระฤๅษีนารายณ์ พระฤๅษีตาไฟ พระฤๅษีตาว่าว พระฤๅษีสิงหดาบส พระฤๅษี
กระไลยะโกศ พระฤๅษีสัมมิตร พระฤๅษีอาฬารดาบส ครูดนตรีทั้งหมด มีพระประโคนธรรพ
อีกทั้งพระประโคนธรรพ พระมโหระทึก พระไพเราะ พระขุนเสนาะเทวะ อิมัสมีงสันติเทวา
ตูปิ ตุมเห อนรรักษ์ขุนตุ พระคุณยะยันเต จงมาประชุมพร้อมกัน จงมาเป็นประธาน
ให้แก่ข้า ณ กาลบัดนี้ เทอญ

การหัด

การหัดลีเกมี ๒ วิธี วิธีหนึ่งคือ การหัด
โดยตรง กับครูหรือกับพ่อแม่ อีกวิธีหนึ่งหัดด้วย
ตัวเองโดยแอบจำวิธีการแสดงของคนอื่นมาทดลอง
ทำจนเกิดความชำนาญ แล้วจึงนำไปแสดง วิธีนี้
เรียกว่า ครูพักลักจำ ลีเกส่วนใหญ่ต้องหัดรำ
และหัดร้องก่อน ต่อจากนั้นจึงจะหัดดันกลอนสด
การหัดร้องและหัดรำนี้ ส่วนใหญ่นั้นหัดไปพร้อม ๆ กัน

การหัดรำเริ่มรำจะถือเอาวันพฤหัสบดีหรือวันครูเป็นวันเริ่มหัด ฝ่ายผู้หัดจะนำดอกไม้
ธูปเทียน ชันโลหะ ผ้าขาวและเงิน ๖ บาท มาไหว้ครูขอวิชา ครูมักเป็นลีเกอาวุโสหรือ
ครูละครรำ จะจับมือลูกศิษย์ของตนขึ้นตั้งวงและจับมือพอเป็นพิธี แสดงว่ายอมรับเป็นครู
เป็นศิษย์กัน ต่อจากนั้นก็นัดวันเวลาทำการฝึกหัด บทแรกที่หัดรำ คือ รำเพลงช้าและเพลงเร็ว
ซึ่งเป็นการหัดรำ ตามมาตรฐานของนาฏศิลป์ไทย เมื่อรำได้คล่องดีแล้วก็หัดรำแม่บทเล็ก
ต่อไปก็ถึงรำใช้บท คือ การศึกษาถึงการใช้ท่ารำประกอบบทร้องและบทเจรจา ขั้นสุดท้าย
การหัดรำหน้าพาทย์ เช่น รำเพลงเสมอ เป็นอันหมดการหัดกระบวรรำ

ในด้านฝึกหัดร้องเพลง จะเริ่มด้วยการหัดร้องเพลงไทยอัตราสองชั้นอย่างง่าย ๆ
ที่ใช้กันเป็นประจำในการแสดงลีเก เช่น ตะลุ่มโป่ง หงส์ทอง สองไม้และราชินีเกลิง โดยหัด
ออกเสียงให้ชัดเจนรู้จังหวะ การถอนหายใจ และการทอดเสียงไม่ให้ขาดเป็นห่วง ๆ ลีเกบางคน
ได้ครูดีมีวิชาก็ได้ต่อเพลงสูง ๆ ก็ถึงขั้นหัดร้องเพลงดับและเพลงเถา เช่น เพลงดับพระลอ
(ดับลาวเจริญศรี) เพลงต้นวรเชษฐ์เถา ฯลฯ ลีเกเก่า ๆ ที่มีอายุตั้งแต่ประมาณ ๓๕ ปีขึ้นไป
สามารถร้องเพลงชั้นสูง ๆ ได้เป็นอย่างดี ส่วนพวกลีเกวัยรุ่นนั้นหาได้น้อยคนเต็มทีและที่ร้อง
ได้ก็เพี้ยนไปจากของเดิมเป็นส่วนใหญ่

เมื่อได้ฝึกการร้องและการรำจนใช้การได้แล้ว ครูก็จะหัดให้ด้นกลอนด้วย หัดจากกลอนง่าย ๆ ที่เรียกว่า กลอนลิ กลอนลา คือ กลอนที่คำท้ายสะกดด้วยสระอิหรือสระอา ถือเป็นสระที่ใช้กันมากในภาษาไทย การหัดนั้นครูจะแต่งกลอนให้ท่องจนเคยปากจากนั้นก็ปล่อยให้ด้นเอง การด้นกลอนนี้จะต้องฟังมาก อ่านมาก เรียกว่ารู้หนังสือมาก เรียกใช้ศัพท์แสงต่าง ๆ ได้ถูกต้องทันทีที่ไม่มีติดขัดจึงจะนับว่าด้นกลอนได้เก่ง การหัดดังกล่าวมานี้เป็นกระบวนการของลิเกยุคก่อนซึ่งใช้เวลาหัดนาน ๒-๓ ปี ซึ่งไม่เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบัน ดังนั้น ลิเกรุ่นใหม่จึงมักเรียนลัด พอหัดเพลงซ้ำเพลงเร็วได้เล็กน้อย ร้องเพลงได้ ๓-๔ เพลง และรำใช้บทได้ไม่กี่ทำก็ออกโรงแสดงกันเลย โดยคิดไปหาความชำนาญเอาด้านหน้า ตั้งใจว่าจะจดจำวิธีรำและคำกลอนที่มีคารมคมคายจากศิลปินอาวุโสไปใช้ซึ่งใครหัวไวก็ได้ดี วิธีนี้ลิเกแต่ละคนจะมีสมุดกลอนประจำตัว นอกจากจดกลอนจากครูแล้วก็จดจากที่ได้ยินได้ฟังมาในขณะที่ทำการแสดงอันเป็นวิธีครูพักลักจำ

การที่ลิเกหัดแต่น้อยทำให้การแสดงไม่ประณีตเพราะขาดหลักที่แน่น จึงทำให้คนที่มีความรู้สูงดูถูกลิเกกว่าเป็นของต่ำ แต่ถ้าลิเกเอาความประณีตเป็นหลักก็ไม่ถูกใจตลาด ยิ่งประณีตมากยิ่งมีกฎเกณฑ์มาก ก็ยังเป็นอุปสรรคในการพัฒนาให้ทันโลกที่ตนต้องจ้อเขากิน ถ้ามีวันโลกอยู่เห็นจะไม่รอดมาถึงปานนี้

การแต่งกาย

การแต่งกายของลิเกนั้นขึ้นอยู่กับว่าเป็นลิเกประเภทไหน ลิเกแต่ละประเภทจะมีการแต่งกายไม่เหมือนกันถ้าเป็นลิเกทรงเครื่องจะแต่งกายคล้าย ๆ กับการแต่งกายในละครแต่ดัดแปลงให้แปลกออกไปจากละคร หรือแต่งแบบเครื่องแต่งกายของเจ้านายและขุนนาง การแต่งกายของลิเกทรงเครื่อง มีดังนี้

ตัวพระ มี ๒ ประเภท คือ ตัวพระที่เป็นกษัตริย์ และตัวพระที่ไม่ใช่กษัตริย์

ตัวพระที่เป็นกษัตริย์ การแต่งกายจะหรูหรา มีความสง่างาม น่าเกรงขาม คือ นุ่งผ้าเยียรบับ โจงกระเบน บางทีก็มีสนับเพลา บางทีก็ไม่มีสนับเพลา สวมเสื้อเยียรบับ คอปิดแขนยาว ปลายแขนมีแผงกำมะหยี่ ปักด้นเป็นรูปสามเหลี่ยมเหมือนปลายแขนเต็มยศทหารรักษาพระองค์ มีสังวาลเป็นแผงเต็มหน้าอก ทำด้วยโลหะประดับเพชร เป็นรูปกลม ๆ มีสายโยงเกี่ยวกันตลอด คาดเข็มขัดทำด้วยโลหะประดับเพชรเทียม มีอินธนูเล็ก ๆ บ่าทำด้วยโลหะประดับเพชรเทียมเช่นกัน มีโบเล็กอยู่ใต้อินธนูทับบนสายสะพาย เวลาเดินจะพราวสวยงาม เครื่องประดับคล้ายกับจำลองมาจากเหรียญตรา ชั้นปฐมของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ศรีษะสวมปิ่นจุเหรีดยอดแหลม ปักขนนกการเวกประดับให้สวยงาม และมีอุบะห้อย เดิมใช้ดอกไม้สด สวมถุงเท้ายาวและกำไลเท้า

ส่วนตัวพระที่ไม่ใช่กษัตริย์ การแต่งกายจะคล้าย ๆ กับตัวพระที่เป็นกษัตริย์ แต่มีความแตกต่างกันเล็กน้อยคือ ความงามของสี และความเก่าใหม่ต่างกัน สวมปิ่นจุเหรีด (ลดยอด)

ตัวนาง มี ๒ ประเภท คือตัวนางที่เป็นพระมเหสี และตัวนางที่ไม่ใช่พระมเหสี

ตัวนางที่เป็นมเหสี การแต่งกายจะงดงาม เพื่อจะให้ดูเหมาะสมกับตัวพระที่เป็นกษัตริย์ คือ นุ่งผ้าเยียรบับจีบหน้า คาดเข็มขัดทับมีหัวเป็นเพชรเทียมสวยงาม เสื้อและสไบปักด้นลวดลายสวยงาม มักตัดสีกัน มีสังวาล และโบว์เพชรแทนอินธนูของตัวพระ ห่มสไบทับเสื้อ เสือรัดรูปแขนยาวจดข้อมือ มีกำไลรัดข้อมือเป็น

แผ่นฝังเพชรเทียม ต่อมาเปลี่ยนแปลงเป็นแขนติดชายครุยดิน ชายเสื้ออยู่ในผ้าถุง ผ้าถุงจีบหน้า คาดเข็มขัด สวมมงกุฎกษัตริย์ (เหมือนกะบังหน้ามียอด) สวมถุงเท้าและกำไลเท้า ตัวนางที่ไม่ใช่พระมเหสี แต่งกายคล้าย ๆ กับตัวนางที่เป็นมเหสีและต้องแต่งให้เหมาะสมกับตัวพระที่ไม่ใช่กษัตริย์ ข้อแตกต่างของชุดคือ จะสวมแต่กระบังหน้า (ลดยอด)

ตัวประกอบอื่น การแต่งกายจะไม่หรูหราเท่าตัวละครที่กล่าวมาแล้ว จะแต่งกายเรียบง่ายเพื่อให้ผู้ชมได้รู้อย่างชัดเจนจะดูได้จากการแต่งหน้าหรือการสวมเครื่องสวมศีรษะ ถ้าเป็นฤๅษี ก็ไม่แต่งตัว ใช้เครื่องผ้าเฉย ๆ เช่น ตัวตลกก็แสดงเครื่องเก่า ๆ ไม่ต้องครบเครื่อง แต่งหน้าให้ตลก โดยผัดหน้าให้ขาวไม่ต้องดูความสวยงาม

ส่วนลีเกลูกบทมมีการแต่งกายแตกต่างจากลิเกทรงเครื่อง คือ

ตัวพระเอก แต่งกายไม่หรูหราเท่ากับ ลิเกทรงเครื่องแต่ยังคงมีความสง่า คือ นุ่งผ้าม่วง โจงกระเบน ยกกลีบ สีสุดฉาด สวมเสื้อคอพวงมาลัย มีเสื้อกั๊ก (ส่วนมากสีดำ) ปักดินตรงริม ๆ สวมเสื้อทับ มีนวมปักดินรอบศีรษะ บางทีปักขนนก ตรงรอยต่อของนวม

ตัวรอง ถ้าเป็นตัวกษัตริย์จะแต่งตัว คล้ายขุนนางในลิเกทรงเครื่อง ถ้าเป็นตัวรองที่คู่กับตัวพระเอก จะแต่งเหมือนกันแต่ปักดินน้อยกว่า

ตัวนางเอก ไม่มีรูปแบบแน่นอน แต่ที่นิยมแต่งกันคือ ชุดราตรียาว หรือชุดไทยประยุกต์ และมีเครื่องประดับตามที่เห็นสมควร เช่น เพชรประดับศีรษะ กำไลข้อมือ สร้อยประดับคอ เข็มขัดคาดเอว

ส่วนในปัจจุบันการแต่งกายแตกต่างจากลีเกลูกบทมและลิเกทรงเครื่องมาก คือ ตัวพระจะนุ่งผ้าม่วงสีสดยกกลีบ เสื้อซึ่งต้องมีการปักเพชรเทียมวูบวาบและมีเครื่องสวมศีรษะ มียอดแต่ใช้เป็นกำมะหยี่ปักเพชร มีห้อยที่ชายหู มีขนนกมักเป็นฟุสวยงาม ชุดหนึ่งมีราคาแพงมาก

ส่วนตัวนางแต่งแบบไทยจกัรี มีปิ่นปักวูบวาบ แม้จะเป็นนางยากจนอยู่ในกระท่อมบางคนก็แต่งแบบตะวันตกแบบเจ้าหญิงในเทพนิยาย กระโปรงยาวเวลาเดินลอยฟ่อง มีมงกุฎเพชร แม้จะเป็นเรื่องนิทานไทย ๆ ทั้งนี้สุดแต่ความนิยมของผู้ชม

ขั้นตอนการแสดง

ก่อนที่ลิเกจะเริ่มแสดง วงปี่พาทย์จะเริ่มบรรเลงเพลงโหมโรง เพื่อให้ผู้แสดงแต่งตัว การโหมโรงเป็นเพลง ๓ จบ ซึ่งภาษาของลิเก เรียกว่า โหมโรง ๓ ลา เมื่อจบเพลงโหมโรงแล้ว ปี่พาทย์จะบรรเลงเพลงสาธุการ ผู้แสดงจะไหว้ครูที่เรียกว่า พ่อแก่ ซึ่งเป็นรูปปั้นศิระะฤๅษี

การออกแขก

เมื่อจบเพลงสาธุการแล้ว ก็จะมีการออกแขก เติมการแสดงลิเกเริ่มด้วยการ

ออกแขกซึ่งถือว่าเป็นการแสดงเบิกโรง การออกแขก แต่เดิมเรียกว่า “ชุดแขกกรตน์น้ำมนต์” แต่ได้มีการดัดน้ำมนต์จริง ๆ แสดงออกมาอวยพรและบอแก้วตฤประสงค์ของการแสดงในตอนนั้นให้คนดูทราบ แล้วจึงเริ่มรายการออกแขกต่อไปตามขั้นตอนดังนี้

๑. ปี่พาทย์ทำเพลงโหมโรงจบแล้วคนถือรำมะนา ๒-๔ คน ออกมานั่งล้อมวงนั่งตีรำมะนาตรงหน้าเวที

๒. แขกแต่งตัวนุ่งโจงกระเบนสวมเสื้อขาวสวมหมวกหนีบ ถือเทียนไข ๑ เล่ม ออกมาร้องเพลงอวยพร ด้วยเพลงทำนองต่าง ๆ หลายเพลง ชื่อเพลงที่ร้อง

มีเพลงซุ้มเซ บูหรันยาวาวา

๓. การชักแขก ซึ่งจะต้องอาศัยล่ำมแปลโดยใช้ภาษาไทย ที่แขกพูดไม่ชัดทำให้เกิดความขบขันในแง่ตลกภาษาได้มาก ช่วยสร้างบรรยากาศของการแสดงลิเกที่จะเริ่มในโอกาสต่อไป

๔. จบลงด้วยแขกร้องเพลงส่งท้ายด้วยการลา

การออกแขกบางครั้งใช้วิธีการผสมผสานการเล่าเรื่องเนื้อหาก่อนที่จะแสดงเพื่อความเข้าใจในเรื่องที่จะแสดงในวันนั้น สมัยต่อมาลิเกมีทางหากินได้ดีขึ้น จึงเริ่มแสดงแต่ละคณะ โดยอาศัยตัวแสดงที่เป็นอยู่ก่อนทำให้เกิดปัญหาตามหาตัวแสดง ฉะนั้น ต่อมาจึงแสดงคินละเรื่อง ตามจำนวนคนและบทบาทของตัวแสดงที่ยังอยู่พร้อมในโรงหนึ่ง ๆ

ลักษณะของการออกแขก

๑. การออกแขกหลังโรง คือ การออกแขกด้วยทำนองเพลงซมเซ ซึ่งขึ้นต้นด้วยคำ “เฮ เฮ เฮ เฮ” แล้วต่อด้วยเพลงประจำคณะ แล้วลงท้ายด้วยเพลงซมเซ อวยพรคนดู เป็นอันจบกระบวนการออกแขกประเภทนี้พวกลิเกจะช่วยกันร้องอยู่หลังโรง

๒. การออกแขกประกอบรำเบิกโรง เป็นการแสดงที่เริ่มด้วยการออกแขกอันดับแรกแล้วต่อด้วยการรำหนึ่งชุดก่อนการแสดง การรำเป็นชุดสั้น ๆ เช่น พลายชุมพลออกศึก โนราบุชายนต์ หรือ พม่ารำขวาน ซึ่งผู้แสดงล้วนเป็นเด็ก ๆ จุดหมายเพื่อให้ชินเวทีก่อนแสดงลิเกจริง ๆ

๓. การออกแขกอวดตัว คือ การออกแขกอีกแบบหนึ่ง แต่เปลี่ยนจากการรำชุดเป็นชุดอวดตัวแสดงทั้งโรง โดยการร้องเพลง ประจำคณะ แล้วโต้โผแนะนำดาราลิเกแต่ละคน ผู้ถูกแนะนำแล้วก็เข้าโรง แต่ตัวแสดงต่อก็ไม่ต้องเข้าโรง แสดงชุดระบำต่าง ๆ ในชุดประเภทเบิกโรงได้เลย

การออกแขกบางครั้งก็มีลักษณะเอาใจคนดู โดยการนำเพลงที่ลูกเสือชาวบ้านหรือลูกเสือแห่งชาติ เคยร้องและนิยมร้องกันได้แต่ละช่วงสมัย เช่น เพลงความเกรงใจ เพลงสดุดีฯ แบบแผนการแสดงลิเกสมัยก่อนที่ตกทอดมาถึงสมัยนี้ก็คือ การออกแขกอย่างเดียว

นอกจากการออกแขกแล้วก็มี การขอขมาจากผู้ย่อยต่อผู้ใหญ่ ทั้งนี้ เพราะการแสดงลิเกเป็นเรื่องราวนั้น จำเป็นต้องแสดงไปตามบทที่ได้รับมอบหมาย ฉะนั้น จึงต้องขอขมาซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นคุณธรรมและจริยธรรมอันดีงามด้านการมีสัมมาคารวะอย่างหนึ่งของการแสดงลิเก

การร้อง

ควรหัดร้องเพลงขึ้นเดียวก่อนแล้วเป็นเพลงสองชั้น ตามบทที่ครูแต่งให้และอ่านหนังสือที่เป็นกลอนมาก ๆ เพื่อให้แตกฉานในเรื่องกลอน เมื่อชำนาญแล้วครูจึงจะหัดให้ด้นกลอนสดเอง การร้องลิเกที่แตกต่างไปจากละครอีกประเภทหนึ่ง คือ การเล่นลูกคอ และบีบเสียงร้องท่อนปลายเอื้อนจึงจะเรียกว่า เสียงดี ความนิยมเหล่านี้มาจากการร้องเพลงพื้นบ้านนั่นเอง และบางครั้งเนื่องจากผู้แสดงร้องเอง รำเอง จึงหาโอกาสโดยการร้องให้ปี่พาทย์หรือจังหวะกลองรับทีละวรรค นอกจากนั้นแล้วอาจจะร้องเพลงเดียว มีสองทำนองก็กระทำได้ ไม่มีกฎเกณฑ์อะไรห้ามได้ นับเป็นวิธีการอิสระในการแสดงบทร้องทางลิเกด้วย

การด้นกลอนสด แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท

๑. การด้นกลอนสด จะพบในศิลปนิเวศนาฏศิลป์ ที่มีความชำนาญในด้านกาพย์กลอนเท่านั้นและมีอยู่น้อยคน อาทิ นายพร ภิรมย์ วิธีนี้ผู้ด้นสามารถหยิบยกเรื่องราวต่าง ๆ ขึ้นมาบรรยายได้ทันควัน ไม่ต้องเตรียมตัวมาล่วงหน้า นายพร ภิรมย์ เคยด้นกลอนสดเพลงราชานิเกลิงชนิดคำเดียวลงตามแบบฉบับของนายดอกดิน เสือสง่า ให้ฟัง นายพร ภิรมย์ หยุดคิดนิดหนึ่งแล้วร้องด้นให้ฟังเดี๋ยวนั้นว่า เดินทางกลางทุ่ง เต็ดดอกผักบุ้งมาตัดหู ดอกผักบุ้งมันเหี่ยว เอ๊ะ ใครมาเกี่ยวเมียกู

การด้นกลอนสด เป็นการประพันธ์อย่างหนึ่งที่ต้องการความรวดเร็วในการคิดคนที่คิดด้นกลอนได้เก่งก็ได้รับการยกย่องว่าเป็นกวี กวีของไทยแบ่งได้เป็น ๔ จำพวก คือ

๑) อรรถกวี คือ กวีที่ประพันธ์เรื่องซึ่งได้จากเหตุการณ์ และความเป็นจริง เช่น หม่อมราโชทัย เขียนนิราศลอนดอน

๒) จิตกวี คือ กวีที่ประพันธ์เรื่องตามความคิด เช่น สุนทรภู่ เขียนพระอภัยมณี

๓) สุตกวี คือ กวีที่ประพันธ์เรื่องขึ้นจากที่ได้ยินได้ฟัง เช่น กรมพระปรมาภิไธย ทรงเรื่อง ลิลิตตะเลง

๔) ปฏิภาณกวี คือ กวีที่ประพันธ์กาพย์กลอนโดยปฏิภาณเป็นกลอนสด เช่น ศรีปราชญ์

๑. ศิลปินลิเกต้องด้นกลอนสด โดยทั่วไปตามคำที่ดลใจในขณะนั้น ไม่มีเวลาเลือกเพี้ยนถ้อยคำให้เพราะพริ้งສະສວຍ ทำให้กลอนไม่ราบรื่นใช้คำมากแต่ความหมายน้อย และต้องอนุโลมให้ใช้สระเสียงสัมผัสกับสระเสียงยาวได้ ดังนั้น ศิลปินลิเกจึงควรนับอยู่ในจำพวกปฏิกษณกวี แต่ตามที่เข้าใจกันว่าลิเกเป็นปฏิกษณกวี สามารถด้นกลอนสดตอบโต้กันได้อย่างรวดเร็วและไพเราะ เพราะมีคารมคมคายสามารถอุปมาอุปมัย เชือดเฉือนใจคู่ต่อสู้ได้อย่างดีนั้นไม่เป็นความจริงเสมอไป จากการสำรวจพบว่าการด้นกลอนสดนั้นไม่สดอย่างที่คิด แต่เป็นของแช่เย็นนำมาใช้ได้เมื่อถึงจังหวะหรือคราวจำเป็น กลอนสด โดยปกติเป็นกลอนหก ซึ่งเหมาะที่สุดสำหรับใช้ร้องกับทำนองเพลงหงษ์ทองและทำนองเพลงราชินีเกลิง กลอนหกนั้นวรรคหนึ่ง ๆ มี ๖ คำ อาจมีน้อยแค่ ๕ หรือมากถึง ๘ แล้วแต่ความสามารถของลิเกที่จะร้องให้ลงลักษณะของฉันทลักษณ์แตกต่างไปจากกลอน ๘ ซึ่งเหมาะกับเพลงสองชั้นทั่วไป

๒. การด้นกลอนห่อ คือ การด้นกลอนสดโดยจำแต่คำลงลิเกส่วนใหญ่มีความชำนาญ มีประสบการณ์ในการแสดงในปัจจุบัน มักจำแต่คำลงต่าง ๆ เอาไว้ใช้ให้ถูกจังหวะสำหรับคำกลอนในวรรคต้น ๆ นั้นใช้วิธีการด้นกลอนสดแท้ ๆ เพียงแต่ให้คำลงท้ายแต่ละวรรคสัมผัสกับคำลงท้ายของเพลงทำนองหงษ์ทอง และราชินีเกลิง คำลงท้ายมีความสำคัญคือ เอาไว้ขมวดใจความที่กลอนร้องมาตั้งแต่ต้น หรือเป็นคำพูดตบท้ายให้สาแก่ใจในบทเกี่ยวกับทศก บทโกรธ และบทเยาะเย้ย เช่น

(ลง) มาอยู่ในวังหมดกังวล	จนเผอิญตนลืมหั่ว (หอมหวล นาคศิริ)
(ลง) ถึงผัวจะทุบก็พอทน	เพราะอยู่เสียบนที่นอน (หอมหวล นาคศิริ)
(ลง) คนปากว่าตาขยิบ	สันดานคนดิบเหลือเดน (สังค์ พันธุ์ภักดี)
(ลง) อยากมีคู่ไอ้ทุเรศ	รูปร่างเหมือนเปรตเป็นเป็น (สังค์ พันธุ์ภักดี)

คำลงเหล่านี้พวกลิเกมักจะเรียนด้วยวิธีครูพักลักจำ แล้วนำไปแต่งกลอนวรรคต้น ๆ เอาเองให้มีความสัมผัสคล้องจองกัน

๓. การดันกลอนแห้ง คือ การเอากลอนทั้งบทที่ตนจำได้มาร้องในเวลาอันควร ให้เหมือนการดันกลอนสด ลิเกที่ขาดประสบการณ์มักใช้วิธีนี้ หรือลิเกที่ต้องการหาคำกลอนไว้ เชือดเฉือนคู่ต่อสู้ แต่ตนเองไม่มีปัญญาคิด ก็ไปหาลิเกอาวุโสช่วยแต่งให้ตามที่ตนต้องการ

การเจรจา

ผู้แสดงจะพูดซ้ำข้อความที่ร้องเป็นการเล่าเรื่องตอนต้น แต่การพูดลิเกจะใช้สำเนียงที่แปลกกว่าภาษาพูดธรรมดา เป็นแบบฉบับของลิเกโดยเฉพาะ เมื่อแนะนำตัวแล้ว บางคณะก็ว่ากลอนไหว้ครู ก่อนเดินเรื่องการเดินทางเรื่องมักจะใช้เพลงชั้นเดียวหรือราชนิเกลิง เพื่อให้รวดเร็วเมื่อผู้แสดงส่งเพลงใด ปีพาทย์ก็ต้องรับรับเพลงนั้น

การเริ่มเรื่อง

ผู้แสดงเป็นตัวเอกจะร่าออกมาจากฉากใน เมื่อพิณพาทย์ทำเพลงเสมอ พอลงว่า แล้วขึ้นนั่งเตียง ต่อไปผู้แสดงก็จะเริ่มร้องและร่าตามบทที่ขึ้นด้วยการแนะนำตัวว่าเป็นใคร กำลังทำอะไร หรือจะทำอะไร ถ้าเป็นลิเกทรงเครื่องก็จะใช้เพลงสองชั้น ร้องสองคำ พิศพาทย์รับเมื่อหมดตอนแล้วจึงหยุดเจรจา ถ้าเป็นการออกโรงแสดงครั้งแรก ในที่นั้นจะร้องแนะนำตัวว่าเป็นใคร มีความเป็นมาอย่างไร แล้วเจรจาซ้ำความ ผู้แสดงที่ออกโรงเป็นอันดับต่อมา ก็จะเป็นแบบเดียวกัน ปัจจุบันลิเกส่วนใหญ่ ตัวแสดงที่ออกโรงเป็นคนแรก นิยมใช้ผู้แสดงเป็นตัวโกง

การดำเนินเรื่อง

ผู้แสดงจะดำเนินเรื่องต่อไปตามเค้าโครงเรื่องที่วางไว้ หัวหน้าคณะหรือผู้กำกับการแสดงจะเป็นผู้ควบคุมให้ดำเนินไปอย่างสนุกสนาน ผู้กำกับการแสดงมักจะเป็นผู้วางเค้าโครงเรื่องเองหรือถ้านำมาจากบทละครก็เดินเรื่องตามนั้น ผู้กำกับจะเป็นผู้ปล่อยตัว และควบคุมการเดินเรื่องให้การแสดงมีรสชาติตามความถนัดของตน ผู้แสดงด้นกลอนสดเอง หรืออาจจะท่องจำจากบทที่ครูสอนมา (เฉพาะเรื่องที่มีผู้แต่งไว้)

การแสดงการรำ

ลิเกเน้นความสำคัญด้านการร้องและเจรจาเป็นหลักมาแต่เดิม จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ลิเกจึงเริ่มมีลักษณะเป็นแบบละคร เพราะเอาเรื่องละครที่คนสนใจมาแสดง และการรำก็ได้มีระเบียบแบบแผน

ท่ารำลิเกที่ใช้เพื่อการสื่อสารในการแสดงท่ารำมีด้วยกัน ๑๒ ท่า คือ

๑. ท่ารัก
๒. ท่าโศก
๓. ท่าโอด
๔. ท่าจี
๕. ท่าฟาดนิ้ว
๖. ท่ามา
๗. ท่าไป
๘. ท่าถ้ำ
๙. ท่าคู่ครอง
๑๐. ท่าช่วยเหลือ
๑๑. ท่าเคือง
๑๒. ท่าโกรธ

การเข้ามาเรียกหา เช่น กูว่ามีใครอยู่ในนี้บ้างให้เปิดประตูรับ ผู้ที่จะออกมาเรียกตรงหน้าเวทีทางขวาค้างหนึ่ง แล้วไปกู้เรียกหน้าเวทีทางซ้ายที่หนึ่งแล้วกลับมาที่เดิม ผู้ที่นั่งอยู่บนเตียงหรือยืนอยู่หน้าเตียงสมมุติว่าอยู่ข้างในจะเดินออกมาเปิดประตูรับ การเปิดประตูรับก็ใช้สมมุติท่าทางเอาเอง ประตุนั้นมักจะสมมุติให้อยู่กลางเวทีด้านหน้า

A photograph of a stage set for a Thai theatrical performance. The set features a large mural of a rural landscape with a woman in a red dress and a man in a white costume. The stage is decorated with traditional Thai patterns and lights.

ก็ไม่ค่อยจะพบกัน ที่จริงการรำกับเนื้อเรื่องและเครื่องแต่งกายต้องประสมประสานกัน ถ้าแสดงในเรื่องที่เป็นประวัติศาสตร์หรือเรื่องของสามัญชนและแต่งตัวอย่างคนธรรมดา การรำจะต้อง ลดน้อยลงหรือเพียงที่ทำนิดหน่อย เพราะทำท่าจนเหมือนคนจริง ก็ไม่ใช่ละคร หรือลิเก แต่ถ้าแสดงในเรื่องเทพนิยาย (วงศ์ ๆ จักร ๆ หรือนาวิศรีไส) แต่งกายอย่างอื่น เครื่องการรำก็ต้องเพิ่มมากขึ้น ให้สมส่วนกัน สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการรำอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ ท่ารบ ท่ารบของลิเกโนโบราณใช้อย่างท่าของละคร เมื่อเกิดแสดงเรื่องอันเป็นเกร็ดพงศาวดารของ ตำนานชาติขึ้น ต่อมาในสมัยหลัง ๆ นี้ ก็ใช้ท่าของกระบี่กระบองมาเป็นท่ารบ การวิวัฒนาการ ท่ารบนี้นับว่าเป็นความคิดที่ดีอันหนึ่ง เพราะเป็นการนำความครึกครื้นมาสู่ผู้ดู และอยู่ใน แบบแผนของศิลปะประเภทเดียวกัน ในสมัยปัจจุบันการแสดงลิเก วิวัฒนาการถึงเรื่อง จำพวกนวนิยาย อันเป็นชีวิตของคน ๆ เรานี้แล้ว และเมื่อแสดงเรื่องเช่นนี้ ก็เป็นอัน ไม่ต้อง รำ การรำ ทำรำเป็นแบบละครนอก แต่ວ່องไวกว่า (ทั้งเพลงรำและเพลงหน้าพาทย์) และมีที่ แปลกออกไปคือ การรำออกฉาก ลิเกจะมีท่าจำนับ แล้วจึงจะรำเสมอ วนออกมาหนึ่งรอบ แล้วจึงจะขึ้นนั่งเตียง แล้วยกมือป้องให้พินพาทยหยุด เพื่อดำเนินเรื่องทำรำเพลงเชิด ลิเก ย่อเข้าแล้วเดินเหยาะ เวลาจะเข้าโรงจับมือ ถ้าต้องการจะหยุดรำก็ป้องหน้า

ดนตรี

เครื่องบรรเลงประกอบการแสดงลิเกใช้ปี่พาทย์ จะเป็นขนาดวงเครื่องห้า เครื่องคู่ เครื่องใหญ่ ก็แล้วแต่ฐานะของงานนั้น ๆ แต่จะต้องมีเครื่องประกอบภาษา เช่น กลองจิ้ง กลองต็อก โทน กลองชาตรี กลองยาว กลองแขก หรือกลองฝรั่ง ซึ่งเรียกกันติดปากว่ากลองมะริกัน ประกอบด้วย

ส่วนกลองรำมะนาแต่เดิมเป็นหน้าที่ของฝ่ายผู้แสดงหามา และมักจะตีเองด้วย เพราะเพ็งกลายมาจากลิเกบันตน ที่ต้องมีเครื่องประกอบภาษามาในวงปี่พาทย์ด้วย เมื่อบรรเลงเพลงโหมโรงตามธรรมเนียมไปจนจบแล้ว จะต้องบรรเลงเพลงภาษาต่าง ๆ เรียกว่า “ออกภาษา” เมื่อบรรเลงถึงเพลงฝรั่งแล้วจะต้องลงโรงได้ เพราะเมื่อสิ้นสุดเพลงฝรั่งแล้ว ก็ถึงเพลงแขกอันประกอบด้วยรำมะนา ซึ่งเป็นเพลงสำหรับปล่อยตัวแขกออกมาเบิกโรงค่านับครูและดำเนินเรื่องต่อไป ในการบรรเลงประกอบเรื่อง ปี่พาทย์จะต้องดำเนินเพลงจังหวะให้ค่อนข้างเร็ว ให้เหมาะสมกับความมุ่งหมายและบทบาทของตัวแสดงที่ต้องการรวบรัด และวิธีบรรเลงร้องรับก็มักจะใช้วิธีพลิกแพลงไปบ้าง ยิ่งเพลงราชานิเกลิงด้วยแล้ว ปี่พาทย์จะยิ่งหาทางเปลี่ยนแปลงไปมากมาย ถ้ารับไม่ชำนาญองกันเลยได้ตลอดการแสดงจะยิ่งถือว่ามีความสามารถ การรับเพลงราชานิเกลิงจึงนำเอาเพลงอื่นทั้งเพลงมารับแล้วбакทำยเป็นทำนองเพลงราชานิเกลิงส่งให้ร้องเท่านั้นก็มี

การเข้าออก

วิธีการเข้าออกของลิเกมีแบบแผนค่อนข้างตายตัว แต่ก่อนที่จะอธิบายเรื่องการเข้าออก มีคำว่า เข้า ออก ขวา กลาง หน้า ในโรง และหน้าโรง ที่ต้องเข้าใจให้ตรงกันเสียก่อน

เข้า คือ การที่ตัวลิเกออกจากเวทีไปให้พ้นสายตาคन्दู

ออก หมายถึง ตัวลิเกเดินออกมาปรากฏตัวบนเวทีต่อหน้าคन्दู

ขวา หมายถึง ด้านขวามือของเวที โดยถือเอาขวามือของตัวลิเกเมื่อหันหน้าออกไปสู่คन्दูเป็นหลัก

กลาง หมายถึง เนื้อที่กลางเวทีที่ตั้งเตียงและหน้าเตียง ซึ่งลิเกทำการแสดงเป็นส่วนใหญ่

หน้าโรง คือ ตัวเวทีทั้งหมดที่ใช้ในการแสดง

ในโรง คือ บริเวณที่ใช้เป็นที่แต่งตัวและพักผ่อนของพวกลิเกมีมานหรือฉากแบ่งออกเป็นสัดส่วนจากหน้าโรง

หน้า หมายถึง บริเวณเวทีที่อยู่ใกล้กับคन्दู

การออก โดยปกติตัวลิเกจะออกโรงทางขวามาหยุดค่านับคन्दูข้างหน้าเวทีด้านขวา ข้างหน้าคนตีระนาดเอก จากนั้นก็เดินค่อนไปทางซ้ายเวทีเป็นวงโค้ง และวกมาทางเวทีหน้าเตียง แล้วก้าวขึ้นนั่งด้วยเท้าซ้ายถ้าไม่นั่งก็จะใช้เท้าซ้ายแตะขอบเตียงพอกิริยาแล้วหมุนตัวมาทางซ้าย ยกมือทำท่าปองเป็นสัญญาณให้ ปี่พาทย์หยุดแล้วเริ่มร้องส่งหน้าเตียง และเมื่อลิเกจะเข้าโรงก็ลงจากเตียงมาร้องลา

การขอขมา

ในโรงลิเกก็เหมือนในสังคมไทยทั่ว ๆ ไป มีการนับพืชนับน่อง ใครเป็นผู้ใหญ่มีอาวุโสที่สุดในโรง แม้จะไม่ใช่ได้ไผ่ก็จะเป็นผู้ทำพิธีในการไหว้ครูตั้งกานัลซึ่งกระทำในระหว่างปี่พาทย์ทำเพลงสาธุการ ตอนเริ่มโหมโรง เมื่อจบเพลงสาธุการแล้วจะทำไชโยขึ้น ๓ ลา เป็นการเอาฤกษ์เอาชัย

การลงโรง

การออกตัวครั้งแรกของแต่ละคนนั้น นอกจากตัวลิเกจะไหว้พ่อครูฤๅษีที่ตั้งอยู่หลังโรงแล้ว ยังขอขมาทุกคนที่อาวุโสกว่าผู้รับขมาจะให้ศีลให้พร การที่ต้องขอขมาเพราะการเล่นลิเกมีการถูกเนื้อต้องตัว ตีหัวเตะถีบกันเสมอ ตัวตลกต่าง ๆ มักจะโดนตีบ่อยที่สุด ตัวตลกนั้นมักมีอาวุโสกว่าใคร ๆ ในโรงจึงจำเป็นที่ผู้น้อยจะต้องขอขมากันเสียก่อน นั่นเป็นประเพณีที่ดีงามยิ่งและทำให้ลิเกเป็นคนอ่อนน้อมรักใคร่ กลมเกลียวกัน

คณะผู้จัดทำ

ที่ปรึกษา

นางปรีศนา พงษ์ทัตศิริกุล	อธิบดีกรมส่งเสริมวัฒนธรรม
นางวิไล วิทยานารถไพศาล	รองอธิบดีกรมส่งเสริมวัฒนธรรม
นายบุญเลิศ นางพินิจ	ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง พุทธศักราช ๒๕๓๙

ผู้จัดทำ

กลุ่มบริหารกองทุนและระดมทุน กองกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม
ชั้น ๔ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม เลขที่ ๑๔ ถนนเทียมร่วมมิตร
เขตห้วยขวาง กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๑๐
โทร ๐ ๒๒๔๗ ๐๐๑๓ โทรสาร ๐ ๒๒๔๘ ๕๘๕๒ <http://www.culture.go.th>

คณะทำงาน

นางสาวทัศนีย์ เทพกำปนาท	ผู้อำนวยการกองกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม
นางสาวกชนันท์ เขยชื่น	นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ
นางสาวธนจิรา สอนคม	นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ
นางสาวศิวพร ฉันทไกรวัฒน์	นักวิชาการวัฒนธรรมปฏิบัติการ
นางศรีสุคล พรหมโส	นักวิชาการวัฒนธรรมปฏิบัติการ
นางสาวรุ่งนภา กระเสียร	นักวิชาการวัฒนธรรมปฏิบัติการ
นางสาวสุธาทิพย์ พระพร	นักวิชาการเงินและบัญชีปฏิบัติการ
นางสาวสงกรานต์ พันประสาน	เจ้าพนักงานวัฒนธรรมปฏิบัติงาน
นางสาวทศวรรณ จิตรบำเพ็ญ	นักวิชาการเงินและบัญชี

ออกแบบ/รูปเล่ม

นายพิพัฒน์ ชำเกิด	นักวิชาการช่างศิลป์ชำนาญการพิเศษ
นายสมโชค อุภัยกุล	นายช่างศิลป์ชำนาญงาน
นายวิจักขณ์ ภูสะอาด	นักวิชาการช่างศิลป์ปฏิบัติการ
นายแอลงกรณ์ สัจจันทร์อ่อน	นายช่างศิลป์

เรียบเรียงข้อมูลและภาพ

นางบุญเรือน กิจหิรัญวงศ์	นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ
นายชุมศักดิ์ หรั่งฉายา	นักประชาสัมพันธ์ชำนาญการ
นางสาวกิงทอง มหาพรไพศาล	นายช่างภาพชำนาญงาน
นางสาวรุ่งนภา กระเสียร	นักวิชาการวัฒนธรรมปฏิบัติการ

ผู้ประสานการจัดพิมพ์

นางอรณภักดิ์ เจษฎาคุม	นักวิชาการพัสดุชำนาญการ
-----------------------	-------------------------

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม